

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡΙΘΜ. ΦΥΛΛΟΥ 115 ■ ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1991 ■ ΑΔΑΡ - ΝΙΣΑΝ 5751

Πίστη και λογική: Οι θρησκείες δεν έχουν τίποτα να φοβηθούν

Άρθρο του Επισκόπου κ. Gerald Mahon, προέδρου της Αγγλικανικής Επισκοπικής Επιτροπής για τις Σχέσεις μεταξύ Χριστιανών Καθολικών και Εβραίων

Ενας ιερέας μου διηγήθηκε μια πρόσφατη εμπειρία που είχε με μια τάξη παιδιών 14 ετών σε ένα τοπικό σχολείο. Τα είχε ρωτήσει πούος ήταν ο Ιδρυτής του Χριστιανισμού. Επικράτησε ουγή στην τάξη, μέχρι που ένα αγόρι διδακτικά απάντησε: "Δεν μου αρέσει που το λέω, αλλά δεν ήταν κάποιος που το όνομά του είναι το ίδιο με μια βροσιά."

Οι Χριστιανοί δεν μπορούν βέβαια να είναι περιήφανοι που σε μια χώρα με 1.400 χρόνια χριστιανικής παράδοσης μια απλή ερώτηση μπόρεσε να προκαλέσει μια τέτοια απάντηση.

Σε όλο τον χριστιανικό κόσμο, μόλις άρχισε η ατυχώς ονομαζόμενη ως "Σταυροφορία για τον Ευαγγελισμό". Η λέξη αυτή είναι η αγγλική μεταφορά μιας ελληνικής λέξης της Καινής Διαθήκης που σημαίνει τη διάδοση του "Καλού Αγγελίματος" (στα ελληνικά το Ευαγγέλιον), της ιστορίας, της ζωής και της διδασκαλίας του Ιησού Χριστού.

Ο Ευαγγελισμός λοιπόν δεν είναι κάτι το καινούργιο. Είναι ό,τι οι Χριστιανοί κάνουν από το ξεκίνημα της Χριστιανοσύνης: όσοι εντάσσονται στη χριστιανική κοινότητα αναλαμβάνουν την ευθύνη να διαδώσουν το Καλό Άγγελμα.

Σ' αυτή τη "Σταυροφορία" η Εκκλησία προκαλεί κυρίως τα ίδια της τα μέλη να καταλάβουν τη σημασία της αποδοχής της πίστης τους. Είναι οι Χριστιανοί, ακόμη και αυτοί που εκκλησιαζονται συχνά, που πρέπει πρώτα απ' όλους να "ευαγγελιστούν". Ωστόσο, ποιά πρέπει να είναι η συμπεριφορά τους απέναντι σε άτομα άλλων θρησκειών; Θα έπρεπε οι άλλες θρησκείες να επιστρατεύουν την άμυνα τους, να αναπαύονται τις πόρτες τους, για να αντιμετωπίσουν το παλαιοεβραϊκό κίνημα του προσηλυτισμού.

Θυμάμαι ένα περιστατικό, προ 20 ετών, όταν επισκεφθήκα την Βόρεια Υεμένη. Ο υπουργός Υγείας είχε ζητήσει Καθολικές αδελφές για να δουλέψουν στα νοσοκομεία της Υεμένης. "Αλλά αν έρθουν - είπε - δεν θα πρέπει να κάνουν προσηλυτισμό".

"Κόριε υπουργέ", του απάντησα, "δεν μπορώ να σας προσηλυτίσω, όπως και εσείς δεν μπορείτε να προσηλυτιστείτε εμένα. Υπάρχει μόνον Ένας που καθοδηγεί την καρδιά και οι δύο μας πιστεύουμε σε Αυτόν. Όταν έρθουν οι αδελφές, θα υπηρετήσουν το λαό σας και ίσως θα τον φέρουν πιο κοντά στον Θεό. Τι θα κάνει Αυτός στις καρδιές των αδελφών ή στις καρδιές του λαού σας, είναι δικό Του μυστικό".

Και ο υπουργός φάνηκε ικανοποιημένος. Θα έδινε αυτή την απάντηση σε οποιονδήποτε άλλοθρησκο που θα φοβόταν την "Σταυροφορία για τον Ευαγγελισμό".

Είναι σημαντικό, ότι το φετινό μήνυμα του Πάπα για την Πρωτοχρονιά σχετικά με την Παγκόσμια Ημέρα της Ειρήνης, είχε ως κεντρικό νόημα: "Αν θέλετε ειρήνη, σεβαστείτε τις πεποιθήσεις του κάθε ατόμου".

"Οι λαοί δεν πρέπει να προσπαθούν να επιβάλλουν την δική τους αλήθεια στους άλλους", γράφει ο Πάπας Ιωάννης - Παύλος II. "Η αλήθεια επιβάλλεται μόνο με τις δυνάμεις της δικής της γνησιότητας... Ωστόσο, όπως ένας πρέπει να παραμένει πεπεισμένος για την αλήθεια της δικής του θρησκείας, κατά τον ίδιο τρόπο κανένας άνθρωπος ή ομάδα δεν έχει το δικαίωμα να καταπιέσει την ελευθερία της συνείδησης όσων έχουν άλλες θρησκευτικές πεποιθήσεις".

Οι Εκκλησίες θα έπρεπε, πιστεύω, να υιοθετήσουν αυτήν την αρχή. Οι περιθωριακές ομάδες, που δεν την δέχονται θα ακολουθήσουν τον δικό τους δρόμο, σχετικά από τον Ευαγγελισμό.

Πριν από 25 χρόνια, κατά το Β' Συμβούλιο του Βατικανού, η Καθολική Εκκλησία εξέδωσε μια ειδική Διακήρυξη αναφερόμενη στις σχέσεις της με τους μη Χριστιανούς: *Nostra Aetate*, ονομάζεται το έγγραφο αυτό, που πήρε την ονομασία του από τις δύο αρχικές λατινικές λέξεις του κειμένου και δίνει στους Καθολικούς την εξής αρχή: "Με σοφία και αγάπη, διαμέσου του διαλόγου και της συνεργασίας με τα "άλλα" άλλων θρησκειών και επιβεβαιώνοντας τη χριστιανική πίστη και ζωή, μάθετε, διατηρήστε και προσθέστε τα πνευματικά και ηθικά θετικά στοιχεία που θα βρείτε μεταξύ των άλλων θρησκειών, καθώς και τις αξίες των κοινωνιών και του πολιτισμού τους". Το μήνυμα αυτό απέχει πολύ από τις ημέρες του δόγματος: "Οι Χριστιανοί έχουν δικαίωμα: όλοι οι άλλοι έχουν αδικία".

Υπάρχει ένα εκτεταμένο εδάφιο στη Διακήρυξη αυτή, που αναφέρεται στον Ιουδαϊσμό. Οι Χριστιανοί πολλές φορές βρίσκονται μπροστά στον κίνδυνο να ξεχάσουν ότι ο Ιησούς ήταν Εβραίος μεγαλωμένος με τα εβραϊκά ήθη, από τους Εβραίους γονείς του, την Μαρία και τον Ιωσήφ.

Οι σύντροφοι που επέλεξε, οι 12 Απόστολοι, ήταν όλοι Εβραίοι, όπως άλλωστε και όλοι οι πρώτοι Χριστιανοί. Και η διδασκαλία του Ιησού αντικατοπτρίζει πολύ καθαρά την εβραϊκή παιδεία του. Ο κοινός δεσμός μεταξύ του Χριστιανισμού και του Ιουδαϊσμού είναι βαθύς και οργανικός και το χρέος των Χριστιανών προς τους Εβραίους αναγνωρίζεται ολοένα και περισσότερο.

Βέβαια, δεν ήταν πάντα έτσι. Όμως, η επείγουσα ιστορία των διωγμών των Εβραίων από τους Χριστιανούς σήμερα καταλογίζεται ως το κακό στοιχείο, όπως πράγματι ήταν, και οι Χριστιανοί ηγέτες εξασκούν την επιρροή τους για να βεβαιώσουν ότι δεν πρόκειται να επαναληφθεί αυτός ο απεχθής παραλογισμός.

Ο αντισημιτισμός και κάθε μορφή ρατσισμού είναι ένα αμάρτημα προς το Θεό και την ανθρωπότητα", δήλωσε με έμφαση ο Πάπας Ιωάννης - Παύλος II, τον περασμένο Νοέμβριο, κατά την πρόσφώνησή του στα μέλη του Βρετανικού Συμβουλίου Χριστιανών και Εβραίων.

Ο Ευαγγελισμός δεν απειλεί κανέναν. Σκοπεύει να διαδώσει το κήρυγμά του μεταξύ των ανθρώπων που πιστεύουν ότι είναι Χριστιανοί. Τους προτρέπει να αφυπνιστούν έναντι των ευθυνών τους και τους προκαλεί να γίνουν μάρτυρες της πίστης τους ζώντας μια ζωή στην υπηρεσία των άλλων.

Όλοι μας, Χριστιανοί και μη Χριστιανοί, είμαστε ιεραπόστολοι σε αυτόν τον κόσμο, όλοι μας αντιμετωπίζουμε τα ίδια ουσιαστικά ερωτήματα σχετικά με το νόημα και το σκοπό της ζωής, σχετικά με το θάνατο και σχετικά με το απόλυτο μυστήριο του από ΠΟΥ ερχόμαστε και ΠΟΥ το ταξίδι μας μάς οδηγεί.

Στην αναζήτηση απαντήσεων μπορούμε να μοιραστούμε τις γνώσεις μας. Ο Χριστιανισμός θα μοιράσει το θησαυρό του, το Καλό Άγγελμα του Χριστού. Ανταποδίδοντας, θα είναι έτοιμος να ακούσει τις απόψεις των άλλων. Θα έπρεπε κανείς από εμάς να φοβάται, διότι θα έρθουμε κοντύτερα στην αλήθεια;

(Από την εφημερίδα "Independent", 26.2.1991)

Ο Ραββίνος Fabian Schonfeld, από τις ΗΠΑ, χαιρετά τον Αρχιεπίσκοπο Τσεχοσλοβακίας Καρδινάλιο Frantisek Tomasek. Στο κέντρο ο Αρχιεπίσκοπος Edward Cassidy, πρόεδρος της Επιτροπής του Βατικανού για τις θρησκευτικές Σχέσεις με τους Εβραίους.

"Μεγάλωνα, ωριμάζα, καταλάβαινα περισσότερα πράγματα: το να είσαι Εβραίος σ' έναν κόσμο Χριστιανών, σημαίνει να γνωρίσεις το φόβο και να τον συνηθίσεις. Το φόβο του Θεού, συν το φόβο των ανθρώπων".

ΕΛΙ ΒΙΖΕΛ

(Νόμπελ, Ειρήνης 1986)

"Η διαθήκη ενός δολοφονημένου Εβραίου ποιητή"
(Εκδόσεις Aquarius, 1988, σελ. 34)

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χανιά: Εβραϊκή συνοικία.

"Οι Εβραίοι και η Ευρώπη"

Σκέψεις και συμπεράσματα από την ομώνυμη μελέτη
του MAX HORKHEIMER

Ο Γερμανός φιλόσοφος και κοινωνιολόγος Max Horkheimer, της Σχολής της Φραγκφούρτης, τον Σεπτέμβριο του 1939 ολοκλήρωσε τη συγγραφή της μελέτης του "Οι Εβραίοι και η Ευρώπη" (Die Juden und Europa), που την δημοσίευσε στην "Zeitschrift für Sozial - Forschung", τόμος VIII (1939), σελ. 115 - 136.

Στη μελέτη αυτή ο Χορκχάιμερ προσπαθεί να περιγράψει τον αντισημιτισμό ως ιδεολογική πρακτική του φασισμού. Επιχειρεί να υποστηρίξει πως ο φασισμός είχε φυλλάσει μέσα στο ίδιο το φιλελεύθερο καπιταλιστικό σύστημα του 19ου αιώνα και πως το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς του Χίτλερ ήταν η φυσική εξέλιξη της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο έθετε και τη μεγάλη αντισημιτική προπαγάνδα που επιχειρούσε τότε (το 1939) το ναζιστικό καθεστώς.

Παρακάτω δημοσιεύουμε ένα απόσπασμα αυτής της μελέτης από την ελληνική μετάφραση (του κ. Θ. Γεωργίου), με τον ομώνυμο τίτλο (εκδόσεις Έρασμος, Αθήνα 1985). Από τη δημοσίευση του αποσπάσματος αυτού φαίνεται πόσο πολύ ο Χορκχάιμερ έπεσε έξω στις προβλέψεις του για το τι επρόκειτο να ακολουθήσει στα αμέσως προσεχή χρόνια, όσον αφορούσε την τύχη των Εβραίων. Ο Χορκχάιμερ π.χ. πιστεύει και... προβλέπει ότι "Η ελπίδα των Εβραίων στηρίζεται στον Β' παγκόσμιο πόλεμο", τον πόλεμο δηλαδή που δημιούργησε την εξόντωση του Ολοκαυτώματος!

Από την άλλη όμως πλευρά, ολόκληρη η μελέτη "Οι Εβραίοι και η Ευρώπη" περιέχει σκέψεις (δυστυχώς επαναλαμβανόμενες από τους αντισημίτες) πενήντα ολόκληρα χρόνια μετά τη συγγραφή της.

Ο καθένας μπορεί ελεύθερα να βγάλει τα δικά του συμπεράσματα.

"Η ελπίδα των Εβραίων στηρίζεται στον Β' παγκόσμιο πόλεμο θλιβερή ελπίδα. Όποια κι αν είναι η εξέλιξη, ο συνεχής μιλιταρισμός θα συνεχίσει να οδηγεί τον κόσμο σε κολλεκτιβιστικές και ανταρξικές μορφές ζωής. Κατά τη διάρκεια του Α' παγκοσμίου πολέμου η οικονομία του γερμανικού πολέμου προεικόνιζε τα σύγχρονα ετήσια προγράμματα. Η αναγκαστική στρατολόγηση στον πρόσφατο λαϊκό πόλεμο είναι μια κεφαλαιώδης στιγμή της ολοκληρωτικής τεχνικής. Για τις στρατιές των εργαζομένων στην πολεμική βιομηχανία, στην κατασκευή του οδικού δικτύου, στις υδροδοτικές γραμμές και στα δημόσια κτίρια η κινητοποίηση αυτή δεν φέρνει τίποτε παρά το θάνατο των μαζών. Η συνεχής εξάπλωση τον καιρό της ειρήνης ήταν ήδη κατάσταση πολέμου. Βρισκόμαστε σε πόλεμο; Καμιά φορά οι σημερινοί πολεμιστές το αγνοούν και οι ίδιοι. Οι έννοιες είναι περισσότερο ασαφείς απ' ό,τι κατά τον 19ο αιώνα. Η φυγή των λαών στα καταφύγια είναι ο θρίαμβος του Χίτλερ, ακόμη κι αν νικηθεί. Ίσως οι Εβραίοι περάσουν απαρατήρητοι μέσα στον πανικό με τον καιρό όμως θα τρέμουν όπως όλος ο κόσμος μπροστά σ' αυτό που απλώνεται τώρα σ' ολόκληρη τη γη.

Σ' ένα μεγάλο βαθμό, οι μάζες που πολεμούν κατά των ολοκληρωτικών κρατών δεν φοβούνται κατά βαθos τον φασισμό. Παρ' όλα αυτά, το να διαφυλάξει κανείς αυτό που υπάρχει δεν έχει νόημα, είτε

το απέκτησε με τον πόλεμο, είτε ειρηνικά. Ίσως μετά από έναν μεγάλο πόλεμο να δούμε να αποκαθίσταται για μια σύντομη περίοδο το προηγούμενο οικονομικό καθεστώς. Αλλά τότε θα ξανάρχιζε η ίδια διαδικασία: ο φασισμός δεν γεννήθηκε τυχαία. Με την κατάρρευση της φιλελεύθερης οικονομίας οι άνθρωποι βρέθηκαν μπροστά στο δίλημμα: ελευθερία ή φασιστική δικτατορία. Οι Εβραίοι ως πράκτορες της κυκλοφορίας των αγαθών δεν έχουν κανένα μέλλον. Ως άνθρωποι θα μπορούσαν να ζήσουν όταν επιτέλους οι άνθρωποι έβεταν ένα τέλος στην προϊστορία.

Στην ολοκληρωτική τάξη, όταν δεν θα υπάρχει ανθρωπότητα, αλλά ίσως απομένουν ακόμη μερικοί Εβραίοι, ο αντισημιτισμός θα έχει ένα φυσικό τέλος. Το μίσος κατά των Εβραίων ανήκει στην φάση της ακμής του φασισμού. Στη Γερμανία ο αντισημιτισμός παραμένει μια δικλείδα ιδώς για τις νέες γενιές των Σ.Α. Χρησιμοποιείται για να ενσπείρει την δειλία στον πληθυσμό. Θέλουμε να αποδείξουμε ότι το σύστημα δεν υποχωρεί μπροστά σε τίποτε. Οι διώξεις αποβλέπουν πολιτικά κυρίως στους θεατές: να δουν μήπως υπάρχουν μερικοί που αντιδρούν. Δεν υπάρχει πια τίποτε να παρθεί. Η μεγάλη αντισημιτική προπαγάνδα απευθύνεται κυρίως στο εξωτερικό. Άρειοι διευθυντές του οικονομικού τομέα ή και άλλων τομέων μπορούν κάλλιστα να εκφράζουν την απαρξεία τους, ιδίως όταν η χώρα τους είναι απομακρυσμένη από το πεδίο των συζητήσεων: οι δυνάμεις φασιστικές μάζες δεν τους παίρνουν στα σοβαρά. Τις βαρβαρότητες που αποκηρύσσουν δημοσίως ξέρουν να τις δικαιολογούν ιδιωτικά.

Στις ηπείρους που κατορθώνουν να θρέψουν τον πληθυσμό τους, κάθε ζητιάνος φοβάται ότι ο μετανάστης Εβραίος του στερεί το ψωμί του. Ένα πλήθος άνεργων και μικροαστών αγαπούν τον Χίτλερ για τον αντισημιτισμό του και κατά βάθος η κυρίαρχη τάξη μοιράζεται μαζί τους αυτή την αγάπη. Η απάνθρωπιιά που φθάνει μέχρι το παράλογο μετριάζει τον τρόπο που την ακολουθεί. Η ατιμωρησία που εξασφαλίζει στον ένοχο η θείκη δύναμη αποδεικνύει για μια ακόμη φορά ότι δεν υπάρχει ανθρωπιά. Μπροστά στην αναπαραγωγή του απάνθρωπου επιβεβαιώνεται ότι η παλιά ιδέα του ανθρωπισμού, η θρησκεία και ολόκληρη η φιλελεύθερη ιδεολογία δεν έχουν πια καμιά αξία. Η ολότητα πρέπει να καταστρέψει την κακή συνείδηση. Η συμπίνοια είναι τελικά η τελευταία αμαρτία που υπάρχει".

Ο Μ. Χορκχάιμερ (γεννήθηκε το 1895 στη Στουτγκάρδη) διέτελεσε Καθηγητής της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Φραγκφούρτης (1930). Μετανάστευσε στο Παρίσι το 1933 και το 1934 εγκαταστάθηκε στις ΗΠΑ. Το 1948, μετά την πτώση του ναζισμού, επέστρεψε στη Γερμανία και μετά το 1954 δίδαξε στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου. Μέλος πολλών διεθνών επιστημονικών κοινωνιολογικών οργανισμών, συγκέντρωσε γύρω του τον επιστημονικό κύκλο, γνωστό ως "Σχολή της Φραγκφούρτης". Η επιστημονική σκέψη του Χορκχάιμερ επηρέασε σημαντικά την εξέλιξη της Φιλοσοφίας και της Κοινωνιολογίας στη νεότερη εποχή.

Ρουμανία: Κτίριο εβραϊκού θεάτρου.

Καστοριά 1906. Αριστερά του κεντρικού τζαμιού ο Εβραϊκός μαχαλός με τους 2.000 κατοίκους.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Καστοριάς

Στο τέλος του 19ου αιώνα (Αύγουστος 1890 - Ιούλιος 1892) ο Γάλλος V. Bérard ταξίδεψε στην Ανατολή, όπου, όπως γράφει τον Ιούλιο του 1892 στον πρόλογο της πρώτης έκδοσης του βιβλίου του "Τουρκία και Ελληνισμός", επισκέφθηκε τα ελληνικά μέρη και τα πιο πολλά από τα τουρκικά: "Ήθελα να μελετήσω επί τόπου το ανατολικό ζήτημα, χωρίς προκατασκευασμένη γνώμη, αλλά με καθορισμένο στόχο". Το Οδοιπορικό στη Μακεδονία, όπως είναι ο υπότιτλος της μελέτης του Bérard, περιλαμβάνει στοιχεία για όλους τους λαούς που ζούσαν εκείνη την περίοδο στη συγκεκριμένη περιοχή.

Από την ελληνική έκδοση του βιβλίου (Εκδόσεις Τροχαλία, μετάφραση Μ. Λυκούδης, Εισαγωγή - Σχόλια Θ. Πυλαρινός) αναδημοσιεύουμε τις παρακάτω εντυπώσεις που αναφέρονται στην Ισραηλιτική Κοινότητα Καστοριάς (σελ. 365 - 370) των παλαιών χρόνων.

Από τον κάμπο της Καστοριάς¹ αναδίνεται η ίδια θλίψη όπως κι από την κοιλάδα του Ελβασάν. Το μονοπάτι περνά στενό μέσ' από τα γαϊδουράγκαθα, που πετιούνται ρωμαλέα και μας φτάνουν μέχρι τον αναβολέα. Οι καλλιέργειες αρχίζουν μόλις στα προάστια της πόλης, με τα περιβόλια, τα λιόφυτα και τα αμπέλια των χριστιανών. Η ίδια η πόλη είναι χτισμένη μέσα στη λίμνη, πάνω σ' ένα βραχώδες ακρωτήριο.

Συντροφικές με τα κυριακάτικα τους βγαίνουν για το βραδινό περίπατο. Αρβανίτες με φουστάνελες και Έλληνες με ευρωπαϊκά "κουστούμια" και πολλοί Εβραίοι με έντονο το φυλετικό τους τύπο, τη γρυπή μύτη, τις στρουφουλιδωτές μπουκλές που σκεπάζουν τ' αυτιά, τη μακριά συριακή ρόμπα και το φαρδύ ζωνάρι με τα ανάμεικτα χρώματα. Οι γυναίκες και τα κορίτσια περπατούν αργά κάτω από τα γούνινα καφτάνια τους, τα πόδια τους είναι γυμνά μέσα στα βαθηκόκκινα παπούμια τους, τα μάτια τους βαμμένα, το χαμόγελό τους γίνεται πιο πλατύ ακόμη από το κοκκι-

νάδι και τα στήθια τους μόλις που τα σκεπάζει το μεταξένιο πουκαμισάκι. Έτσι στολισμένες, μοιάζουν να προσφέρονται στον πρώτο ξένο με το πρώτο τους χαμόγελο: οι Εβραίες της Καστοριάς γέμιζαν παλιότερα τα χαρέμια της Αλβανίας.

Όσο πλησιάζουμε στην πόλη, τόσο περισσότερα γίνονται τα περιβόλια. Αύριο είναι ημέρα Σαββάτου. Κάτω από τις ελιές οι Εβραίοι τραγουδούν στα ελληνικά: οι Εβραίες παράμερα χορεύουν ή καπνίζουν το ναργιλέ. Κέφι δύσπιστο, κέφι με σιγαστήρα, που σβήνει αμέσως στη θέα του χωροφύλακά μας.

Η Καστοριά δεν είναι καθόλου μεγάλη πόλη. Η εμπορική της σημασία που άλλοτε είχε προσελκύσει τους προγόνους αυτών των Εβραίων από τη Θεσσαλονίκη, έχει τώρα χαθεί: οι χωρικοί από τη γύρω ύπαιθρο δεν κάνουν πια από δω τις προμήθειές τους, το ταξίδι ως τη Θεσσαλονίκη έχει γίνει εύκολο και το λαθρεμπόριο διαμέσου των ελληνικών συνόρων είναι σε έξαρση. Η μουσουλμανική αριστο-

κρατία, μπέηδες και πασάδες, κατεστραμμένη από τις αλβανικές επιδρομές και την ερήμωση του κάμπου, φυτόζωει θλιβερά στα σαραβαλιασμένα κονάκια της. Το παζάρι είναι νεκρό· όλη η ντόπια παραγωγή εκπροσωπείται από ψάρια της λίμνης, μάλινες κάπες και μερικά χοντροφτιαγμένα χαλιά.

Η μουσουλμανική συνοικία έχει μόνο διακόσια σπίτια· οι Εβραίοι, περισσότεροι, είναι γύρω στις 250 - 300 οικογένειες· στον αριθμό υπερτερούν οι Έλληνες· 1.000 με 1.200 σπίτια. Στην ουσία όμως εδώ κυριαρχούν οι Εβραίοι. Ο Ελληνισμός έχει αποδυναμωθεί από τις βλάχικες διχοστασίες. Όλα σχεδόν τα χριστιανικά σπίτια καταλαβαίνουν ή και μιλούν τα βλάχικα. Το βλάχικο κόμμα δε στρατολόγησε εδώ παρά 200 - 300 πιστούς· οι νοικοκυραίοι, από πεποίθηση ή από μόδα, είναι παντού ελληνόφρονες. Τα σχολεία έμειναν ελληνικά, παρά τους έντονους κανγάδες. Οι Βλάχοι όμως παίρνουν την εκδίκησή τους με εφορμήσεις στις σοδειές και στα κοπάδια, με γιουρούσια στα λιόφυτα, με απαγωγές κοριτσιών εύπορων οικογενειών που τα παντρεύονται με ή δίχως παπά και κατόπιν ζητούν την προίκα τους. Όλοι οι μόρτες, οι σκανταλιάρηδες και οι σαματατζήδες της χριστιανικής κοινότητας δηλώνουν Βλάχοι· είναι ένας τίτλος που ο Τούρκος έπαρχος τον σέβεται και που διασφαλίζει στις προκειμένες περιπτώσεις σχεδόν πλήρη ατιμωρησία.

Οι Εβραίοι, αντίθετα, σε μια αδελφική ενότητα μεταξύ τους, εργάστηκαν χωρίς σταματημό για το ξεζούμισμα του μουσουλμάνου. Οι πατεράδες τους ή οι παππούδες τους ήρθαν από τη Θεσσαλονίκη στις αρχές του αιώνα. Ήσαν ράτσας σπανιόλικης· τα ισπανικά αποτελούν ακόμη τη μητρική γλώσσα των γερόντων και των παλιών οικογενειών. Μέσα σε μισόν αιώνα έβαλαν στο χέρι όλη την περιουσία της Καστοριάς. Ύστερα όμως από την πρώτη αυτή γενεά ήρθε μια δεύτερη, που φαίνεται να θέλει να ριζώσει στον

τόπο, να μετατρέψει τον πλούτο της σε έγγεια αγαθά, σε αμπέλια, σε μποσάνια, σε λιόφυτα.

Πράγματι, όσον καιρό η μουσουλμανική αριστοκρατία διατηρούσε τον πλούτο της, όλος ο τόπος δούλευε για τους Εβραίους. Μέσα στον αγροτικό αυτό πληθυσμό, η έλλειψη προβλεπτικότητας των μπέηδων έδινε πολλές ευκαιρίες στους χειριστές ρευστού χρήματος. Όλα τα έσοδα έρχονταν σε είδος. Στο τέλος της συγκομιδής οι μπέηδες, αφού έβαζαν κατά μέρος τις προμήθειές τους για όλο το χρόνο, ξεφορτώνονταν όλο το υπόλοιπο στην πρώτη κονδουνιστή προσφορά. Σε μερικές μέρες είχαν ξοδέψει το ρευστό αυτό σε ψίλλια, σε μπιμπελό, σε κεντητές σέλες, σε πλουμιστά άρματα, σε άλογα και σε χαλιά· κι ο Εβραίος ξαναρχόταν στα λεφτά του. Έρχονταν τα ανοιξιάτικα ραμαζάνια, οι νύχτες που το παζάρι μετά τον ολόήμερο ύπνο ανοίγει με τα φανάρια του να λαμποκοπούν και τις ευρωπαϊκές φτηνοπραμάτειες του να αστραποβολούν, απλώνοντας τα φανταχτερά υφάσματα και βάζοντας σε πειρασμό την κοκεταρία των γυναικών και τη λαίμαργία των παιδιών - ο καλός Τούρκος δεν αρνιέται τίποτα στις γυναίκες του ούτε στα παιδιά του, όταν πλησιάζει το Μπαϊράμι. Ένα δάνειο από τον Εβραίο ικανοποιούσε όλα αυτά τα καπρίτσια· είχε όμως δεσμευτεί και προφαινωθεί έτσι ένα μέρος από τη σοδεία της επόμενης χρονιάς. Αφήστε το χρόνο να κάνει τη δουλειά του, τις σοδειές να έρχονται και να φεύγουν, άλλη καλή άλλη κακή, μια χρονιά ξηρασίας να πλακώνει άξαφνα ή μια επιδρομή Αλβανών· τότε ο μουσουλμάνος χρεώνεται, βάζει υποθήκη τη γη του, χώνεται κάθε μέρα και πιο πολύ ως το λαιμό στα χρέη· το χωράφι πέφτει στα χέρια του Εβραίου, όπως και τα καλά σπίτια της πόλης, στο νότιο μέρος του βράχου, που είναι προφυλαγμένο από τους βοριάδες.

Τότε ο κατεστραμμένος μουσουλμάνος παίρνει των ομμάτων του και φεύγει από την πόλη. Οι κολίγοι του που

1904: Ο Αρχираββίνο· Καστορίας Μεναχέμ Ζαχαρίας με την οικογένειά του. (Φωτ. Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος).

πυχνά τους συγκρατούσε με τη βία, στηριγμένος στην υποστήριξη της εξουσίας, διασκορπίζονται στα ελεύθερα χωριά. Τα έσοδα του Εβραίου κατεβαίνουν στο μηδέν. Πρέπει κάτι να γίνει. Ένα μέρος επιστρέφει στη Θεσσαλονίκη. Άλλοι, αντίθετα, υποτάσσονται στις καινούργιες ανάγκες και καλλιεργούν μοναχοί τους τα χωράφια τους.

Η Καστοριά παρουσιάζει έτσι το σπανιότατο φαινόμενο μιας εβραϊκής αγροτικής κοινότητας. Στην πραγματικότητα, ο αριθμός των γεωργών αυτών δεν είναι ακόμη μεγάλος και έχουν επιδοθεί σε μια καλλιέργεια που γειτνιάζει με τη βιοτεχνία. Δεν έχουν ακόμη βάλει στο χέρι το αλέτρι· ασχολούνται με την κηπουρική ή με τις λεπτές μέριμνες που απαιτεί το αμπέλι και η ελιά· σχεδόν δουλειά μαστόρου. Το πρώτο όμως αυτό βήμα έξω από τις παραδοσιακές απασχολήσεις της φυλής τους θα τους οδηγήσει ίσως και σε άλλες αλλαγές.

Η εβραϊκή αυτή κοινότητα είναι άξια προσοχής. Ριζωνοντας στη γη, μοιάζει να απέκτησε ένα πρώτο ίχνος πατριωτισμού, φυλετικού πατριωτισμού, όπως είναι ο πατριωτισμός όλων των βαλκανικών κοινοτήτων. Ήδη μερικοί Εβραίοι ονειρεύονται και συζητούν κάποιο εθνικό μέλλον. Όχι πως ο ζυγός του Τούρκου τους καταθλίβει όπως τους Χριστιανούς, και ζητούν την απολύτρωσή τους· καθόλου δε θεωρούν τους εαυτούς τους καταπιεζόμενους. Ούτε φυσικά φοβούνται τον ερχομό του Ελληνισμού και την προσάρτηση στην Ελλάδα δεν την θεωρούν καθόλου αξιόκλαυστη κακοτυχία· μιλούν ελληνικά, φοιτούν στα ελληνικά σχολεία και, εγκατάστατοι οι ίδιοι, συμπορεύονται με τους εγκατάστατους Έλληνες εναντίον των Βλάχων... Η τύχη όμως διέπει τα πάντα και μυστήριες είναι οι βουλές του μέλλοντος. Πού ξέρεις, όταν φύγει ο Τούρκος και οι ευρωπαϊκές αντιζηλίες δεν αφήσουν ούτε τον Έλληνα, ούτε το Σλάβο, ούτε τον Αυστριακό να εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη, αποκλείεται να διαμορφωθούν οι συνθήκες για

τη σύσταση ενός εβραϊκού κράτους γύρω από την πρωτεύουσα αυτή; Όλες οι πόλεις της νότιας Μακεδονίας έχουν εβραϊκή παροιμία· καταρχήν η Θεσσαλονίκη, όπου ως προς τον αριθμό και τον πλούτο είναι οι κύριοι, με 15.000 - 20.000 σπίτια· ύστερα η Βέροια, τα Σέρβια, η Καστοριά· φτάνουν μάλιστα μέχρι την Ήπειρο, το Μέτσοβο και τα Γιάννινα. Ο συνολικός τους αριθμός ξεπερνά τις εκατό χιλιάδες και ο αριθμός αυτός διπλασιάζεται, αν προστεθούν και οι εξισλαμισθέντες Εβραίοι, οι Μαμίν. Οι Μαμίν αναγνώρισαν κάποτε τον Προφήτη, για να σώσουν τα λεφτά τους. Και ως μουσουλμάνοι όμως διατήρησαν τα ήθη και το πνεύμα της φυλής τους· μεγάλοι τοκιστές, οικονομικοί έως φιλάργυροι, έχουν γίνει οι πλουσιότεροι Μακεδόνες... Οι Εβραίοι αυτοί είναι πελάτες της Γαλλίας. Στέλνουν τα παιδιά τους στα δικά μας λύκεια,

της Μασσαλίας και του Παρισιού. Υπολογίζουν στη γαλλική υποστήριξη. Ο Πύργος του Αιφελ και η παγκόσμια Έκθεση μας ξανάδωσαν το αλλοτινό κύρος... Θα ξαναχτιστεί άραγε κάποτε στη Θεσσαλονίκη ο ναός του Σολομώνα;

Ζήσαμε πολύ λίγο στην ελληνική κοινότητα της Καστορίας. Τα διαβατήριά μας δεν ήσαν εντάξει. Στο Μοναστήρι τα είχε ρυθμίσει όλα η επέμβαση του Απτόστολου Μαργαρίτη. Εδώ, χωρίς καμιά γνωριμία και χωρίς πρόξενο, μπορούσαμε να πέσουμε στα νύχια κάποιου σχολαστικού ή πειναλέου έπαρχου. Κι ύστερα από την περιφημη συνωμοσία, την ελληνική κοινότητα την έχουν σε κακό μάτι. Η υποθέτηση είναι γνωστή· βρέθηκε στον Έλληνα πρόξενο μια κασέλα, που είχε μέσα ολόκληρο το σχέδιο μιας ενδεχόμενης συνωμοσίας. Ο Έλληνας έλπιζε να βρει συστασιώτες ανάμεσα στους φαλιριμένους μπέηδες και πασάδες του μουσουλμανικού μαχαλά· είχε υπολογίσει από πριν το ποσό που θα καταλάγιαζε τις αναστολές του καθενός.

Έλληνες παπάδες και αγωγιάτες μας έκαναν επίσκεψη, με την πρόφαση κάποιας ιατρικής συμβουλής. Υπολόγιζαν στις γνώσεις μας, για να γιατρέψουμε ένα παλιόλογο, που το είχαν ματιάσει οι Βλάχοι και που, παρόλες τις προσπάθειές μας ψόφησε μέσα σ' ένα σπαραξικάρδιο επιθανάτιο ρόγχο. Το ξεσέλωσαν για πρώτη φορά ύστερα από εβδομάδες, ίσως και μήνες. Το έσυραν απ' το κεφάλι μέχρι την άκρη της λίμνης. Ένας Αρβανίτης πρόσεξε ότι τα πέταλα μπορούσαν ακόμη να χρησιμεύσουν και τα ξεκόλλησε. Ένας Εβραίος του έκοψε την ουρά. Το υπόλοιπο εγκαταλείφθηκε στη διάθεση των αλητόσκυλων της μουσουλμανικής συνοικίας.

1. Καστοριά: Με το άρθρο 6 της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου η Καστοριά περιήλθε στη βουλγαρική ηγεμονία. Οι διατάξεις του άρθρου ανενεώθηκαν με τη συνθήκη του Βερολίνου.

(Για την Ισραηλιτική Κοινότητα Καστορίας έχουν δημοσιευθεί άρθρα στο περιοδικό "Χρονικά", στα τεύχη 41/ σελ. 10, 62/ σελ. 10, 63 και 68/ σελ. 32).

Εβραϊκά οικογενειακά ονόματα στην Κρήτη κατά τη Βενετοκρατία (13ος - 17ος αιώνας)

Η κ. Βούλα Κόντη δημοσίευσε με τον τίτλο "Τα Εθνικά Οικογενειακά Ονόματα στην Κρήτη κατά τη Βενετοκρατία (13ος - 17ος αιώνας)"¹ μια πολύ ενδιαφέρονσα εργασία, βασισμένη σε αρχειακό υλικό της περιόδου της βενετοκρατίας στην Κρήτη που αποσκοπεί, όπως γράφει, να συμβάλει στην έρευνα των οικογενειακών ονομάτων στη Μεγαλόνησο κατά την εποχή της Βενετικής κυριαρχίας. Οι πληροφορίες που αντλούνται από τις πηγές που μελέτησε η κ. Βούλα Κόντη αφορούν κυρίως το διαμερίσμα του Χάνδακα και, σε μικρότερη έκταση, τα διαμερίσματα της υπόλοιπης Κρήτης καλύπτοντας όλη σχεδόν τη διάρκεια της Βενετοκρατίας, από τα μέσα περίπου του 13ου αιώνα ως την πτώση του Χάνδακα το 1669.

Με βάση το υλικό που δημοσιεύεται, αποδελτιώσαμε τα ονόματα που αναφέρονται σε εβραϊκές οικογένειες και επαγγέλματα, η παρουσίαση των οποίων νομίζουμε ότι έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ιστορία των Εβραίων της Κρήτης και ι-
σχυροποιούν τους στενούς δεσμούς που συνδέαν την βενετοκρατούμενη Κρήτη με το εβραϊκό θρησκευτικό στοιχείο. Σημειώνουμε με ενδιαφέρον τα χριστιανικά ονόματα που έφεραν οι Εβραίοι της Κρήτης (π.χ. Αναστασία κ.λπ.), απόδειξη και αυτό των στενών οικογενειακών δεσμών που είχαν αναπτυχθεί ανάμεσα στον Κρητικό και τον Εβραϊκό πληθυσμό.

Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι πολλοί Εβραίοι είχαν τοπικά ή πατριδωνυμικά οικογενειακά ονόματα, τα οποία δηλώνουν τον τόπο απ' όπου κατάγονταν (αυτούσιο ή με παραγωγική κατάληξη). Τα ονόματα αυτά προέρχονταν από ονομασίες περιοχών της Κρήτης, από ονομασίες περιοχών του υπόλοιπου ελλαδικού χώρου, είτε από ονομασίες περιοχών της Ιταλικής χερσονήσου, είτε τέλος από ονομασίες διαφόρων άλλων μερών.

Τέτοια ονόματα Εβραίων της Κρήτης τα οποία αναφέρονται στο κείμενο της μελέτης είναι και τα εξής:

Salonichio = από τη Θεσσαλονίκη

Millopotamiti = από το Μυλοπόταμο

Missini = από τη Μεσίνη

Chersoniti = από το χωριό Χερσονήσος Πεδιάδος

Politi = από την Πόλη - Κωνσταντινούπολη

Ατταλειώτου = από την Αττάλεια

Η ακολουθούμενη παράθεση των ονομάτων γίνεται από μας χρονολογικά με βάση την εργασία της κ. Βούλας Κόντη. Μωυσής Κ. Κωνσταντίνης

1. Σύμμεκτα. Τόμος όγδοος, έκδοση Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Κέντρον Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 1989.

1271: Ο Gervasius Ragusco, κάτοικος βούργου Χάνδακα, οφείλει στον Εβραίο Salomoni, γιό του ποτέ Sambati, κάτοικο Χάν-

Χανιά: Εσωτερικό της Συναγωγής.

δακα, δέματα κριαριών αξίας τεσσάρων υπερπύρων¹.

1279: Ο Righetus Ystrianus, κάτοικος Χάνδακα, δανείζεται χρήματα από τον Εβραίο Μωυσή, γιό του ποτέ Nau, κάτοικο Χάνδακα².

1279: Ο Ιωάννης, γιός του ποτέ Λαυρεντίου Tervisano, κάτοικος βούργου Χάνδακα, παίρνει χρήματα από τον Εβραίο Μωυσή, γιό του ποτέ Renbillo, κάτοικο Χάνδακα, με την υποχρέωση να του επιστρέψει σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα κρασιού³.

1280: Ο Μαρκήσιος Tervisanus και ο Ανδρέας Surianus, κάτοικοι του χ. Paraschym, παίρνουν χρήματα από τον Εβραίο Sambatheo, γιό του ποτέ Αναστασίου, Κάτοικο Χάνδακα, με την υποχρέωση να του επιστρέψουν σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα σιταριού και κρασιού⁴.

1280: Ο Ιακωβίνος Tervisan και ο Άγγελος Mudacio, μαζί με τον Λεονάρδο Calbo, κάτοικο του χ. Σταμνοί, παίρνουν χρήματα από τον Δαβίδ, γιό του ποτέ Εβραίου Lingnachi Nomico, κάτοικο Χάνδακα, με την υποχρέωση να του επιστρέψουν σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα σιταριού⁵.

1281: Ο Iohanninus Tervisano, κάτοικος βούργου Χάνδακα, δανείζεται κρασί από τον Εβραίο Μιχάλη, γιό του ποτέ Sambathy Nomico, κάτοικο Χάνδακα⁶.

1281: Ο Iohanninus Duracinus και ο Νικόλαος Nani, κάτοικοι του χ. Μέλεσες, δανείζονται σιτάρι και κρασί από τον Εβραίο Μωυσή, γιό του ποτέ Μωυση, κάτοικο Χάνδακα⁷.

1300: Ο Ιωάννης Trivisanus, κάτοικος κάστρου Paraschi, παίρνει χρήματα από την Εβραία Αναστασία, χήρα του Sambathe, με την υποχρέωση να της επιστρέψει σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα σιταριού⁸.

1300: Ο Μαρίνος Trivisano, κάτοικος του χ. Κάτω Βάθεια, παίρνει χρήματα από τον Εβραίο Μωυσή, γιό του ποτέ

- Vlamidhi Vilara, κάτοικο Χάνδακα, με την υποχρέωση να του επιστρέψει σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα σιταριού⁹.
- 1300: Ο Νικόλαος Pisan, γιός του Μιχάλη Pissano, κάτοικος κάστρου Cacia, παίρνει χρήματα από τον Εβραίο Θωμά, γιό του ποτέ Σαμουήλ Cortese, κάτοικο Χάνδακα, με την υποχρέωση να του επιστρέψει σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα σιταριού¹⁰.
- 1300: Ο Μαρτίνος Paduanus, κάτοικος cavernis Scalani του Carloti Gradonico, παίρνει χρήματα από τον Εβραίο Cagha, γιό του ποτέ Δαυίδ και τη νύφη του Ειρήνη, κατοίκους Χάνδακα, με την υποχρέωση να τους επιστρέψει σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα μούστου¹¹.
- 1300: Ο Νικόλαος Lambardo, γιός του ποτέ Αλβέρτου Lambardo, και ο Πέτρος Lambardo παίρνουν χρήματα από τον Εβραίο Sambatho, γιό του ποτέ Μωυσή, με την υποχρέωση να του επιστρέψουν σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα μούστου¹².
- 1300: Ο Ιωάννης Furlan, κάτοικος του χ. Κώμες, παίρνει χρήματα από την Εβραία Ευδοκία, χήρα του Helingiaghi, κάτοικο Χάνδακα, με την υποχρέωση να της επιστρέψει σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα μούστου¹³.
- 1304: Η Σοφία, κόρη του ποτέ Μιχαήλ Trivisano, και ο ανεψιός της Νικόλαος Vaxalo, κάτοικοι του χ. Atanie του Μαρκέζι Fuscari, δανειζονται άτοκα χρήματα από τον Εβραίο Samargia, γιό του ποτέ Helingiaghi Rodhodhi, κάτοικο Χάνδακα¹⁴.
- 1304: Ο Πέτρος Lambardo, κάτοικος του χ. Dhecaarihiete, και ο γαμπρός του Ιωάννης Bretani, κάτοικος του χ. Αυλή, ομολογούν ότι οφείλουν ποσότητα σιταριού στην Εβραία Αναστασία, χήρα του Sambathel Balbi, κάτοικο Χάνδακα¹⁵.
- 1304: Ο Λέος Pedhioti και ο Candianus de Roma, κάτοικοι του Casalino του Benedicto, παίρνουν χρήματα από την Αναστασία, χήρα του Εβραίου Sambathi, κάτοικο Χάνδακα, με την υποχρέωση να της επιστρέψουν σε καθορισμένο χρόνο ποσότητα σιταριού και μούστου¹⁶.
- 1305: Ο Λεονάρδος Raguseo, κάτοικος του χ. Άγιος Ιωάννης de lo Scalani του ευγενή A. Gradonico, δανειζεται χρήματα από τον Εβραίο Samargia, γιό του ποτέ Helingiaghi Rodhodhi, κάτοικο Χάνδακα¹⁷.
- 1352: Η Καλή παπαδιά, χήρα του παπά Δημήτρη Capadhoca και ο γαμπρός της Μιχαήλ Clostoeni, κάτοικοι Χάνδακα, συνάπτουν ναυτικό δάνειο με τον Εβραίο Ioste Angura, κάτοικο Χάνδακα¹⁸.
- 1352: Ο Sambathus Salonichio, Εβραίος κάτοικος Χάνδακα, μνημονεύεται σε νοταριακή πράξη ως εγγυητής του Εβραίου Ξέ-νου Malotus, γιού του ποτέ Ηλία από το Μυστρά, που βρίσκεται τώρα στο Χάνδακα¹⁹.
- 1357: Ο Πέτρος Clarencianus, κάτοικος βούργου Χάνδακα, και ο Μιχαήλ Carvuni, Εβραίος γιός του ποτέ Μωυσή Carvuni, κάτοικος Χάνδακα, ιδρύουν εταιρεία²⁰.
- 1357: Ο Plumari Millopotamiti, Εβραίος κάτοικος κάστρου Nono, παρίσταται σε νοταριακή πράξη ως εγγυητής του Lingiacus Piro, κάτοικου του ίδιου κάστρου²¹.
- 1368 - 1393: Το 1368 οι Εβραίοι Ligiacus και Josef Missini, γιοί του ποτέ Chagi, οφείλουν να επισκευάσουν το σπίτι της Εβραίας Κεράννας Scolarena, στη Judaica του Χάνδακα²², το 1373 η Εβραία Κεράννα, σύζυγος του Δαυίδ από τα Χανιά, κάτοικος Χάνδακα, διορίζει εκτελεστή της διαθήκης της τον αδελφό της Jostef Missina²³, το 1389 γίνεται αποδεκτό το αίτημα του Εβραίου Justof Missini και άλλων Εβραίων του Χάνδακα, οι οποίοι εξ ονόματος όλων των Εβραίων της Κρήτης ζητούν τη μείωση των φόρων που πληρώνουν²⁴, ο Jost είχε συμφωνήσει (1382) να παντρευτεί ο γιός του Σαμουήλ την Jocheyna, κόρη του Εβραίου Hyel, γιού της Ευδοκίας, κάτοικο Ρόδου· ο γάμος δε γίνεται και το 1390 κα-

ταφεύγουν στο δικαστήριο, που ακυρώνει το συμβόλαιο και αποδεσμεύει τα δύο μέρη²⁵, το 1393 ο Jostef ενάγει τον Κατερίνο Iallina για τη χρήση ενός πηγαδιού που βρίσκεται ανέναντα στα σπίτια τους, στη Judaica του Χάνδακα²⁶.

- 1370: Η Εβραία Καλή, κόρη του Ligia Chersoniti, κάτοικος κάστρου Nono, είχε παντρευτεί τον Εβραίο Peres, γιό του Σαμουήλ Stamati, από το ίδιο κάστρο, σύμφωνα με τα εβραϊκά έθιμα· όμως, ο Peres ισχυριζόμενος ότι ο γάμος είχε ακυρωθεί, παντρεύτηκε στη συνέχεια μια Εβραίοπούλα επτά περίπου χρόνων· η Καλή διεκδικεί τη θέση της νόμιμης συζύγου²⁷.
- 1373: Ο Εβραίος Mathagia Chiersoniti, κάτοικος κάστρου Nono, μνημονεύεται ότι θεραπεύτηκε από τραύμα.
- 1382: Ο Χριστόφορος Pisani και ο εγγυητής του Μάρκος Paolo είχαν καταδικαστεί ως χρεωφειλέτες του Εβραίου Sambathus Nomico· η απόφαση αυτή ακυρώνεται²⁸.
- 1388: Η Μαργαρίτα, επίτροπος του ποτέ Νικολάου Serigo και σύζυγος του Γεωργίου Paulorulo, αντιδικεί με τον Εβραίο Jecuda του ποτέ Μωυσή για χρέη του Serigo²⁹.
- 1393: Ο Εβραίος Μωυσής Politi μνημονεύεται ότι θεραπεύτηκε από τραύμα³⁰.
- 1427: Ο Σαμουήλ Salonichio³¹, Εβραίος κάτοικος Χάνδακα, μνημονεύεται σε νοταριακή πράξη.
- 1428: Ο Μιχαήλ Rodi, από το χ. Κούρτες, περιλαμβάνεται στους τριανταέξι φτωχούς Κρητικούς τοξότες, για τους οποίους αποφασίστηκε μείωση των χρεών τους σε Εβραίους³².
- 1428: Ο Γιάννης Amorgino περιλαμβάνεται στους τριανταέξι φτωχούς Κρητικούς τοξότες, για τους οποίους αποφασίστηκε η έκπτωση των οφειλών τους σε Εβραίους³³.
- 1497: Ο Μωυσέ, γαμπρός του Ιουδαίου Ατταλειώτου, έχει λάβει ως ενέχυρο έναντι δύο δουκάτων, μια κούπα ξέι ογγιών του Γεωργίου de Cipris, γιού του ποτέ Ιωάννη, κατοίκου Χάνδακα· ο τελευταίος ζητά με τη διαθήκη του η κούπα να επιστραφεί³⁴.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Pietro Scardon, σελ. 16 - 17, έργο. 37.
2. Leonardo Marcello, notaio in Candia, 1278 - 1281, εκδ. M. Chia-ndano και A. Lombardo, Bevetia 1960.
3. Ο. π. σελ. 12, έργο. 19.
4. Ο. π. σελ. 90 - 91, έργο. 252.
5. Ο. π. σελ. 107, έργο. 299.
6. Ο. π. σελ. 132, έργο. 378.
7. Ο. π. σελ. 126 - 127, έργο. 358 - 359.
8. Pietro Pizolo, notaio in Candia, τόμ. Α' (1300), εκδ. S. Calbono, Bevetia 1978.
9. Ο. π. σελ. 234 - 235, έργο. 516.
10. Ο. π. σελ. 118, έργο. 243.
11. Ο. π. σελ. 145, έργο. 308.
12. Ο. π. σελ. 7, έργο. 1.
13. Ο. π. σελ. 200, έργο. 435.
14. Ο. π. σελ. 100, έργο. 908.
15. Ο. π. σελ. 119 - 20, έργο. 952.
16. Ο. π. σελ. 118, έργο. 948.
17. Ο. π. σελ. 219, έργο. 1182.
18. Zaccaria de Fredo, notaio in Candia (1352 - 1357), εκδ. A. Lombardo, Bevetia 1968, σελ. 51, έργο. 72.
19. Ο. π. σελ. 44 - 45, έργο. 61.
20. Ο. π. σελ. 68 - 69, έργο. 94.
21. Ο. π. σελ. 91 - 92, έργο. 129.
22. Elisabeth Santschi, Régestes des Arrêts Civils et des Mémoires (1363 - 1399) des Archives du Duc de Crète, Bevetia 1976.
23. Μανουσάκα - van Gement, Ανέκδοτα έγγραφα, σελ. 138 - 140, έργο. 36, 140, σελίδα 7 - 8.
24. Noiret, Documents, σελ. 26 - 27.
25. Santschi, Régestes, σελ. 285, αρ. 1292.
26. Ο. π. σελ. 324, αρ. 1459.
27. Ο. π. σελ. 51, αρ. 217.
28. Ο. π. σελ. 236, αρ. 1092.
29. Ο. π. σελ. 270, αρ. 1222.
30. Ο. π. σελ. 323, αρ. 1452.
31. N. Iorga, Documents concernant les Grecs et les affaires d'Orient tirés des registres des notaires de Crète. Revue Historique du Sud - Est Européen 14 (1937), σελ. 99.
32. Noiret, Documents, σελ. 113.
33. Ο. π. σελ. 323.
34. Σάβα, Κρητικά διαθήκαι, σελ. 664, έργο. 9.

Η σφραγίδα του Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων. Επί της εποχής του πα-
ρουσιάζεται η μεγαλύτερη ανάπτυξη της Εβραϊκής Κοινότητας της Κεφαλονιάς.

Εβραϊκές οικογένειες στην Κεφαλονιά

Επαγγελματικές ασχολίες - Οικογενειακές σχέσεις

Του κ. ΑΓΓΕΛΟ - ΔΙΟΝΥΣΗ ΔΕΜΠΟΝΟΥ

Η διασπορά των δώδεκα φυλών του Ισραήλ στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, όπου έμελλε να δοκιμάσουν τη θέρη της φιλοξενίας, να γνωρίσουν την αντιπάθεια της προκατάληψης, μα κυρίως, να υποστούν τους διωγμούς της υπεροψίας, δεν μπορούσε να αφήσει έξω την Κεφαλονιά, που ένεκα της γεωγραφικής της θέσεως αποτελούσε από παλιά τη γέφυρα επικοινωνίας Ανατολής και Δύσης και που χάρη στην από πολύ νωρίς επίδοση των κατοίκων της στη ναυτιλία, είχε αναπτύξει αξιόλογη οικονομία! Στόχος προσέλκυσης των όσων επιθυμούσαν να αναλάβουν δραστηριότητες σχετιζόμενες με το εμπόριο, τη διακίνηση αγαθών και τη χρηματοδότηση.

Μία βαθμίδα κάτω από αυτό το οικονομικό δυναμικό της πρώτης στάθμης, ανοίγονται ευκαιρίες σε μικροεπαγγελματίες, μικροεμπόρους, τεχνίτες και μικροδανειστές που αντλούσαν τις επιχειρηματικές δυνατότητές τους από τις ευκαιρίες που πρόσφερε μια ανθηρή οικονομία και μια σταθερή πολιτική κατάσταση.

Παρά τα μυθεύματα πως, για λόγους έντονα ανταγωνιστικούς από το ντόπιο δραστήριο στοιχείο που δεν άφηνε περιθώρια στους ξένους να το υποκαθιστούν, εβραίοι ποτέ δεν ενδοκίμησαν στο νησί αυτό και ούτε ποτέ εμφανίστηκαν ως συγκροτημένη κοινωνία, η ιστορική έρευνα πιστοποιεί πως για αιώνες συνεχείς, εύαριθμες παροικίες του σπέρματος Αβραάμ βρίσκονται εγκατεστημένες άλλοτε ευημερούσες και άλλοτε υ-

ποβαθμισμένες, ανάλογα με τις εσωτερικές συγκυρίες και τις εξωτερικές συνθήκες που επηρεάζουν άμεσα την παραμονή τους!

Μακροχρόνια ασχολία μας στο Τοπικό Ιστορικό Αρχείο της Κεφαλονιάς έφερε στο φως, με επιμονή, υπομονή και προσπάθεια ανεξάντλητη, γιατί οι σχετικοί φάκελοι δεν είναι αρχειοθετημένοι, πλήθος εγγράφων (προσεγγίζουν τα διακόσια), που αναφέρονται σε ισραηλίτες κατοίκους του νησιού αυτού! Τα έγγραφα είναι Δικαστικά, Διοικητικά, Νοταριακά, Υγειονομεί-
ον και Αστυνομίας, όπου αναφέρεται το ονοματεπώνυμο, συ-
χνά και το πατρώνυμο, αλλά απαραίτητα ο χαρακτηρισμός "ε-
βρέος" ή "ισραηλίτης", έτσι που να μην επιδέχεται αμφισβήτη-
ση η εθνολογική προέλευση του αναφερόμενου.

Θεώρησα χρέος μου κάποτε να ασχοληθώ με την ταξινόμη-
ση και αξιολόγηση του πολύτιμου και μοναδικού αυτού υλι-
κού, σαν ελάχιστη προσφορά στην ιστορική έρευνα και σε ένα
λαό που μπόρεσε να διατηρήσει την εθνική του ταυτότητα μέ-
σα από τόσο δύσβατες ατραπούς, αναγκασμένος να βιώνει σε
ξένο και, πολλές φορές, εχθρικό περιβάλλον!

Τα ονόματα δίνονται όπως βρίσκονται καταχωρισμένα στα
έγγραφα. Πολλές φορές παραφθαρμένα και στρεβλωμένα από
την ακουστική αντίληψη των ημιμαθών και πολλές φορές άσχε-
των προς την εβραϊκή ονοματολογία γραφών και δημόσιων
υπηρετών, αφήνοντας στους ειδικούς να αποκαλύψουν και α-
ποκαταστήσουν την ορθότητα, γιατί μια τέτοια εργασία, με την

άνοιά μου της εβραϊκής, εκτός από τις δυσκολίες που κατ' ανάγκη θα αντιμετώπιζα, ίσως με παράσχε σε μεγαλύτερα λάθη, που θα ήταν και τα ασυνχώρητα.

Δυστυχώς, η εικόνα που μας προσφέρεται είναι μονόπλευρη, γιατί όλα ανεξαιρέτως τα έγγραφα προέρχονται από τη χριστιανική πλευρά, που είναι εκείνη της εξουσίας. Για τούτο φαντάζει ψυχρή, θολή και άχρωμη. Μας λείπουν εντελώς εσωτερικές πληροφορίες προερχόμενες μέσα από την παροικία, που να σχετίζονται με τη λειτουργία της οικογένειας, τους δεσμούς της και τα ήθη της, τη θρησκευτικότητα και τις εκδηλώσεις της, καθώς και τις κοινωνικές επαφές των μελών.

Όλα εκείνα τα στοιχεία που θα συνέθεταν τη θετική πλευρά της εικόνας, την απαραίτητη για την ολοκλήρωση των γνώσεών μας που θα σχετίζονταν με τη ζωή της παροικίας αυτής, μένουν στο σκοτάδι τονίζοντας την αδυναμία μας και τις ελλείψεις μας.

Ούτε οι ίδιοι άφησαν το παραμικρό έγγραφο (άλλωστε στο σύνολό τους σχεδόν ήταν αγράμματοι), μα ούτε και κάποιο μητρώο έστω ληξιαρχικό διασωθήκε, όπως σε άλλες παροικίες μειονοτήτων του νησιού, που θα μας πρόσφερε τα όσα τα κρατικά έγγραφα μας στερούν. Κατ' ανάγκη λοιπόν θα πορευθούμε με το υλικό που κατέχουμε.

Στις αρχές του 17ου αιώνα υπάρχει ενάριθμη παροικία εβραίων στην Κεφαλονιά, δραστηριοποιημένη ανάμεσα στην πρωτεύουσα Κάστρο του Αγίου Γεωργίου και το επίγειό της Αργουσόλι, την μετὰ το 1757 πρωτεύουσα του νησιού. Οι περισσότεροι είναι μεταπράτες που συναλλάσσονται επί ανταλλαγής των κυρίων προϊόντων του νησιού, σταφίδα και λάδι. Υπάρχουν όμως και τεχνίτες, καθώς και μικρόεμποροι που έχουν δοσοληψίες με το ντόπιο χριστιανικό στοιχείο, με σχέσεις αγαθής συνεργασίας, αφού έχουν οικονομικές δοσοληψίες με όλες τις κοινωνικές τάξεις, ακόμα και με ορθόδοξους ιερείς!

Αξίζει να τονιστεί πως, ενώ έχουμε πλείστες όσες πληροφορίες από έγγραφα του Αστικού Δικαστηρίου, είναι ελάχιστες οι προσφυγές στο Ποινικό Δικαστήριο και αυτές αφορούν συμπεριφορά ανάμεσα τους, που πολλές φορές καταλήγει σε βιαιότητες.

Ο *μισερ* Ιακώβ Γιακουρί (στα 1637), εμφανίζεται ως έμπορος σταφίδας με σημαντική οικονομική επιφάνεια, αν κρίνουμε από τα ανοίγματά του. Κατά το σύστημα της εποχής έχει τη δυνατότητα να προαγοράζει σταφίδα από τους παραγωγούς την εποχή της καλλιέργειας και να την εξοφλείται την εποχή της συγκομιδής, με αποδοχή προϊόντος¹.

Την ίδια εποχή (1637), δραστηριοποιείται στο εμπόριο ο Σαμουέλ Βετήτε που έχει διαφορές με την Κατεργούτσα, χήρα του Γιάκονιμου Στρομπάλη. Ο Βετήτε, παρά την αγραμματοσύνη της εποχής, είναι μορφωμένος και τούτο πρέπει να θεωρείται σημαντικό εφόδιο στις συναλλαγές του².

Στην πρωτεύουσα Κάστρο του Αγίου Γεωργίου κατοικεί αυτή την περίοδο (1638 - 1640), η *Κυράτσα* Σπέρνα χήρα του Ιακώβ Οσνή, ευκατάστατη αστή με τα παιδιά της Σολομόν και Δαβίδ. Αργότε-

ρα ο Σολομόν, που ασκεί το επάγγελμα του πλωματά, εγκαθίσταται στη Ζάκυνθο, από όπου έρχεται στην Κεφαλονιά συνοδευόμενος από τον πατριό του Μωσή 'Αμαρ γιο του 'Αμπραμ, για διεκδίκηση οικονομικών δικαιωμάτων του³.

Με το εμπόριο επίσης ασχολείται (στα 1640) ο Ρουμπή Σαμουήλ Πάγκαλο⁴, εγκατεστημένος στην Κέρκυρα γιός του ποτέ Ρουμπή Σολομόν. Ο επιχειρηματίας αυτός επισκέπτεται συχνά την Κεφαλονιά όπου τον εκπροσωπεί ο Στ. Νικολό Ταμόδο⁵.

Η συνεργασία όμως δεν εξαντλείται ανάμεσα στους ομόθρησκους, αλλά επεκτείνεται και με τους ντόπιους χριστιανούς, όπως εκείνη του *φάβρου* Μάστρο Χαήμ η Χαήνι εβραίου που στα 1651 υπογράφει συμβόλαιο συνεργασίας με τον επίσης *φάβρο* Τζουάνε Δεσποτάρι⁶, για τον οποίο δεν έχουμε βεβαιότητα πως είναι εβραίος.

Την ίδια δεκαετία (1645), έχει δοσοληψίες με ντοπιους χριστιανούς ο Γιουδάν Σουσαν, έμπορος υφασμάτων, με οικονομική αντοχή ώστε να επεκτείνεται σε πωλήσεις επί πιστώσει υπολογισμένες⁷. Ο Γιουδάν, για να διευκολύνει και να διευκολύνεται στις συναλλαγές του, παραδίδει εμπόρευμα με πίστωση στους καλλιεργητές, με την υπόσχεση να του εξοφληθεί την εποχή της παραγωγής σε είδος (σταφίδα, λάδι), το οποίο και διοχετεύει στο εμπόριο με το σχετικό κέρδος. Συναλλασσόμενός του, με τον οποίο έχει επαγγελματικές δοσοληψίες, είναι ο ομόθρησκός του Ισδραήλ Λεβί που ασχολείται με ανάλογες εμπορικές δραστηριότητες⁸.

Ο Σαμπαθά Δαλέτζι (1648), έχει οικονομικά ανοίγματα με τον ορθόδοξο ιερέα Μάρκο Ραζή από τον οποίο δανείζεται χρήματα υπογράφοντας σχετικά χρεωστικά. Είναι γνωστός της εβραϊκής και η καλλιγραφή υπογραφή του είναι σ' αυτή τη γλώσσα⁹!

Αυτή την εποχή (1631) που η παροικία εμφανίζει σχετικό σφρίγος, έχουμε τον πρώτο προσήλυτισμό εβραίου στην Ορθοδοξία! Πρόκειται για τον Δαβίδ Σαντίκο, ο οποίος βαπτίζεται χριστιανός στη Μονή του Αγίου Γερασίμου στα Ομαλά και μετονομάζεται σε *Χριστόδουλο Κρασά*. Ίσως δεν πρέπει το γεγονός να αποδοθεί σε κατάπτωση της εβραϊκής παροικίας. Πρόκειται μάλλον για μια εντυπωσιακή επίδειξη δυναμισμού του ορθόδοξου πληρώματος που μετά την αγιοποίηση του ευσεβέστατου και φιλόχριστου ασκητή Γεράσιμου Νοταρά στα 1622, επανέκτησε την αϊγλή και το κύρος που βοήθησαν, σχεδόν να μηδενιστεί η πίεση του προσήλυτισμού στον οποίο στόχευαν οι κύκλοι του λατινικού δόγματος. Η βάπτισή εβραίου και μάλιστα τη μέρα των Χριστουγέννων (25 Δεκεμβρίου) στη μονή του νέου Αγίου, πρέπει να αποτέλεσε ένα σημαντικό γεγονός της εποχής, που στόχευε μάλλον να τονιστεί η υπεροχή του ορθόδοξου δόγματος απέναντι σε αλλόπιστους και ετερόδοξους.

Δημήτριος Κρασάς, του οποίου το επώνυμο απέκτησε ο νεοπροσληντός, είναι ο ένας από τους 14 αναδόχους του, που για την πράξη του αυτή επροικονόμησαν τον Δαβίδ, ήδη Χριστόδουλο, με χωράφια, αμπέλια, ελιές, αγροτεμάχια, δικαιώματα πάκτου, δονκάτα και ρεάλια¹⁰.

Η κατάπτωση της παροικίας εμφανίζεται με τα

τέλη του αιώνα, για άγνωστους μας λόγους. Παραμένουν όμως αξιόλογα μέλη της μέγροι και τα μέσα του επόμενου, του 18ου αιώνα. Όπως ο Ματίος Ταβίδ και ο Γιού Κούτερ που (στα 1758) κατέχουν σημαντικές αστικές περιουσίες (σπίτια), στο Κάστρο του Αγίου Γεωργίου που είναι η πρωτεύουσα του νησιού. Αυτοί οι ίδιοι είναι επίτροποι της κληρονομίας του πρόσφατα αποθανόντος ομοθησκου τους Σαμουέλ Αϊβάρδ, ο οποίος χαρακτηρίζεται *κονσουλάτος κλέζος* (υγγέζος)¹¹.

Η προκρούσα παρακμή πρέπει να οφείλεται σε λόγους που μέχρι στιγμής δεν έχουν διερευνηθεί. Πάντως όχι σε πολιτικούς, γιατί η Βενετσιάνικη εξουσία, η Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου, που έμεινε κυρίαρχη στην Κεφαλονιά μέχρι το 1797, δεν απέκλειε το εβραϊκό στοιχείο από τα δικαιώματα του ισότιμου πολίτη, όπως αργότερα τα υπό την αγγλική προστασία Ηνωμένα Κράτη των Ιονίων Νήσων. Ούτε στην Κεφαλονιά έχουν επισημανθεί διωγμοί ή προγράμματα κατά των εβραίων που να δικαιολογούν αυτή την παρακμή.

Απεναντίας, η κατάρρευση επέρχεται σε εποχή που και από τις δύο πλευρές εξαιρείται η ομαλή και αδελφική συμβίωση των δύο κοινοτήτων, που η μία μάλιστα, η χριστιανική, αποδέχεται τον προστατευτικό της ρόλο προς την άλλη, την εβραϊκή που δεινοπαθεί¹².

Μάλλον λόγοι οικονομικοί ανάγκασαν τους εβραίους να μεταναστεύσουν σε περιοχές που επρόσφεραν περισσότερες και μεγαλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης, στις παραδοσιακές τους, όταν στο νησί αυτό στέγνωσαν οι δυνατότητες προσπορισμού των αναγκών.

Την τρίτη δεκαετία του 19ου αιώνα, επί εποχής Αγγλικής Προστασίας, αρχίζουν να καταφθάνουν στην Κεφαλονιά ομαδικά νέες εβραϊκές οικογένειες από τα γύρω νησιά του Προτεκτοράτου, κυρίως Ζάκυνθο και Κέρκυρα, όπου οι προκαταλήψεις τους δημιούργησαν ασφυκτικές καταστάσεις, αναγκάζοντάς τους πολλές φορές να εγκαταλείψουν! Οι νεοαφιγμένοι είναι μέτριας οικονομικής κατάστασης, συνήθως τεχνίτες, μικροεπιτηδευματίες και έμποροι "της γύρας".

Έχει περάσει η εποχή που πριν από το όνομά τους μπαίνει ο χαρακτηρισμός *μισέρ* ή *σινιόρ*, ενδεικτικό της κοινωνικής αναβάθμισής τους, που κατείχαν την εποχή της βενετοκρατίας. Τώρα ο χαρακτηρισμός "*εβρέος*" ή "*ισραηλίτης*" ακολουθεί, για να σημαδέψει το θρησκευμα, την κοινωνική θέση, αλλά και τον πολιτικό μηδενισμό, δεδομένου πως η απόκτηση της ιδιότητας του Ιόνιου πολίτη στο Προτεκτοράτο των νησιών του Ιονίου Πελάγους προϋπέθετε την χριστιανική πίστη! Ήταν μία από τις απαραίτητες ιδιότητες για να αποκτήσει ο συντρέχων τα δικαιώματα του εκλογέα και του εκλογίμου¹³.

Επειδή στα Επτάνησα δεν υφίσταται μωαμεθανικό στοιχείο, η δεσμευτική αυτή ρήτρα αφορά αποκλειστικά τους κατοίκους της Επικράτειας εβραϊκού θρησκευματος, τους οποίους, με τον τρόπο αυτό, απωθούσε στο πολιτικό περιθώριο¹⁴.

Οι πρώτοι που κατέφθασαν στην Κεφαλονιά άναμεσα 1820 και 1830, όπως μας ενημερώνουν έγ-

γραφα του Υγειονομείου, είναι οι:

Isaac Ganin, Salom Ganin, Moise Ganin, Anetta Ganin, Violetta Ganin, Samuel Ganin, Sabatai Politi, Samuel Politi, Cain Politi, Moise Forte, Solomon Forte, Sabatai Forte, Raffael Levy, Salom Levy, Giocana Levy, άλλος Ciocana Levi, Abram Minervo του Moise, Abram Minervo του Mardocai, με τη σύζυγό του Stella, Abram Mordo με τη σύζυγό του Stera και το γιό του Samuel, Abram Mazza, Moise Mazza, Giocana Conegliano, Salomon Caneghiano, Abram Vendura, David Vendura του Joseph, Abram Sarda, Salomon Sarda, David Altita του Ventura, Salomon Jacum, Sabatai Delucadego, Abram Amar, Abram Constanti, Josef Vital του Samuel με τη μικρή εγγονή του Salina, Daniel Belleli του Samuele, Menochen Aboatt του Emanuel¹⁵.

Σ' αυτούς θα προστεθούν κι άλλοι που καταφθάνουν με νέες αφίσες ομαδικά ή μοναχικοί, οι οποίοι μαζί με τους ήδη υπάρχοντες, από προηγούμενες δεκαετίες και ήδη επαγγελματικά αποκαταστημένους, θα αποτελέσουν μια αριθμητικά σημαντική παρούσα, πολύ όμως αδύνατη οικονομικά, κοινωνικά χαλαρή και πολιτικά υποβαθμισμένη σε επίπεδο περιθωρίου!

Πρόκειται πραγματικά για π α ρ ο ι κ ί α, με δεσμούς, οικογενειακή συγκρότηση, Ευκτήριο Οίκο και ιδιαίτερο νεκροταφείο σε δημόσιο γήπεδο που τους παραχωρήθηκε για τη χρήση αυτή, από την τοπική κυβέρνηση γύρω στα 1830. Στο σύνολό τους οι εβραίοι αυτοί διαμένουν συγκεντρωμένοι σε ιδιαίτερη συνοικία, επιδιώκοντας να διαβούν πλησιόχωρα, ίσως για μεγαλύτερη ασφάλεια και προστασία, δίδαγμα πείρας των προγενέστερων διαμονών τους.

Η περιοχή αυτή και στα επίσημα έγγραφα ονομάζεται ο β ρ ε α κ ή, χωρίς να αποτελεί χώρο κλειστό ή γκέτο απομονωμένο, γιατί δεν υπάρχει ο οποιοσδήποτε διαχωρισμός που να τον σηματοδοτεί. Μέσα στο χώρο αυτό, κατά την παράδοση, βρισκόταν και η Συναγωγή, χωρίς τούτο να τεκμηριώνεται μέχρι σήμερα από κάποιο επίσημο στοιχείο. Επειδή όμως σε οικογενειακές διενέξεις επισημαίνονται εβραίοι να αποδέχονται τον "*αποφασιστικό όρκο*" που παραχωρούσε η πολιτική δικονομία, προκειμένου να υποστηριχθεί κάποια αμαρτήρητη άποψη, θα έπρεπε να υπάρχει ένας Ευκτήριος Οίκος που να προσφέρεται ο όρκος αυτός, τον οποίο ο νόμος απαιτούσε να δίδεται σε κ α θ α γ ι α σ μ έ ν ο χώρο και όχι στο δικαστήριο!

Η *οβρεακή* βρισκόταν στο κέντρο του παλαιού Αργοστολίου, ακριβώς πίσω από τον Πύργο του Ωρολογίου που αποτελεί το εμπορικό κέντρο της πόλης και οριοθετείται μέσα στο τρίγωνο που σχημάτιζαν τρεις ονομαστές κτητορικές εκκλησίες του Αργοστολίου. Η της Αγίας Παρασκευής, του Αγίου Νικολάου των Τσιμάρων και η του Αγίου Γεωργίου.

Μέσα στην πυκνοκατοικημένη αυτή έκταση, που αποτελεί τον ομφαλό του Αργοστολίου, με δρόμους φαρδείς που κόβονται από στενά ανηφορικά σοκάκια, πλαισιωμένα από αξιόλογα σπίτια, δεν κατοικούν μόνο οι εβραίοι. Εδώ έχουν τα αρχο-

ντικά τους "παλάτια με δύο και τρία πιάνα", ση-
μαντικές οικογένειες της Κεφαλονιάς που συμβί-
συν με το εβραϊκό στοιχείο που διαμένει στα ισό-
γεια γειτονικά οικήματα ή στους μετζάους (τα ισό-
γεια), των δικών τους αρχοντικών. Τέτοιες οικογέ-
νειες είναι οι Κοργιαλένιοι, οι Τσιμάρα, οι Πάγκα-
λη, οι Δελλαπόρτα, οι Τραυλού, οι Αντύπα, οι Σο-
λομού, οι Φωκά πρέντσιπα, οι Φωκά καπιτά -
Παύλου, οι Μαζαρακη, οι Βοθρωντού, οι Καρού-
σου Σατριβίλη.

Στην περιοχή αυτή βρίσκεται, αυτή την εποχή,
σε λειτουργία και η πρώτη μόνιμη Θεατρική Στέγη
της Κεφαλονιάς, το περίφημο *Θέατρο Σολωμού*, σε
ένα από τα διαμερίσματα του οποίου, μετά τον
παροπλισμό του και για πολύ καιρό διέμενε με
την οικογένειά του ο ριζοσπάστης Ηλίας Ζερβός
Ιακωβάτος.

Στο Θέατρο αυτό, για είκοσι ολόκληρα χρόνια
(1837 - 1858), συχνάζει τις νυκτερινές χειμωνιάτι-
κες ώρες η αφρόκριμα της Κεφαλονιάς, διερχόμε-
νη συνήθως πεζή, με τις βαριφορτωμένες με κο-
σμήματα ντάμες, μέσα από τους σκοτεινούς δρό-
μους της *οβρεακής*, χωρίς ποτέ να σημειωθεί μια
απρέπεια, να ακουστεί ένα παράπονο, να επιση-
μανθεί μια παρεξήγηση, να στιγματιστεί μια προ-
βολή!

Αγνοούμε τον ακριβή αριθμό των μελών της
παροικίας αυτή την εποχή. Η οικονομική της όμως
επιφάνεια πρέπει να ήταν σε μέτρια επίπεδα, χω-
ρίς ποτέ να προσεγγίζει, ούτε με μία εξαίρεση, τα
οικονομικά όρια των ομοθησικών της Ζακύνθου
και της Κέρκυρας που, πολλές φορές, απέβαιναν
ρυθμιστές των οικονομικών εξελίξεων στα νησιά
αυτά και από τους οποίους οι εβραίοι της Κεφα-
λονιάς είχαν οικονομική εξάρτηση για επαγγελμα-
τικούς λόγους.

Η παροικία, που δεν γνωρίζουμε αν αποτελούσε
και κοινότητα με την νομική έννοια, γιατί δεν δια-
πιστώθηκε νομική εκπροσώπηση της σε διαβήματα
προς τις εγχώριες αρχές, έχει τον αρχηγό της "*τον
προεστό των Ισδραηλιτών*", όπως μας πιστοποιούν
επίσημα έγγραφα και ο οποίος πρέπει να ήταν ο
διορισμένος αστυνομικός εκπρόσωπος, υπόλογος
για την συμπεριφορά της μικροκοινωνίας αυτής.
Δυστυχώς αγνοούμε το όνομά του, έχουμε όμως
τα ονόματα πενταμελούς επιτροπής της παροικίας,
η οποία εκπροσώπησε το σύνολό της σε διαμαρτυ-
ρία για ζητήματα του νεκροταφείου της. Είναι οι:

Giacobbe Vital, Abraam Matza του Ραφαήλ,
David Mustaki, Beniamin Levi και Elia Vivande
του Momolo¹⁶.

Η παροικία διαθέτει και τον παλικαρά της, ό-
πως όλες οι μικροκοινωνίες. Αποτελεί το φόβητρο
των φιλήσυχων ομοθησικών του, τους οποίους "*ε-
νοχλεί και τους ταραττει την ησυχίαν και πάσχει
δια να κτυπά τον μεν και τον δε επειδή το σέρνει
ότι είναι παλικαρί της οβρεακής*". Ονομάζεται
Ίσχος Μόρδος του Αβραάμ και, ως φαίνεται, απο-
τελεί ένα αντικοινωνικό στοιχείο που δημιουργεί
συνεχώς επεισόδια¹⁷, σε ένα περιβάλλον που φημί-
ζεται για την ανεκτικότητα του.

Αυτή η παροικία που δεν την διακρίνει η σύ-
μπνοια ούτε η αλληλεγγύη και που η σκληρή επο-

Το προαύλιο της Γ Δημοτικής Σχολής Αργοστολίου (Οικοδο-

χή την αναγκάζει να έχει και εσωτερικές διαιρέ-
σεις και οικογενειακές διαμάχες, καθώς και οικο-
νομικές αντιδικίες στο επίπεδο της αλληλοεξόντω-
σης, συνεχώς υποβαθμίζεται! Ιδίως στον οικονομι-
κό τομέα. Τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα,
οι δραστηριότητες των μελών της είναι σχετικές με
το μεταπρατικό εμπόριο, σε λαϊκά υφάσματα και
τη μεταποιητική απασχόληση, σε λεπτοσιδηρουργι-
κές εργασίες, τη φανοποιία και την υφαντική.

Αυτή την εποχή διαθέτει και ομόθησκό της υ -
π ο δ ι κ η γ ό ρ ο, ένα επάγγελμα που χρειάζε-
ται συγκρότηση, κατάρτιση, γνώσεις και προ πα-
ντός πείρα, εκτός από την κοινωνική προβολή και
αυτή απαραίτητη! Ονομάζεται Δαβίδ Μόρδο και
χαρακτηρίζεται κύριος, άρα κοινωνικά αναβαθμι-
σμένος! Οι ομόθησκοί του όμως ελάχιστα κατα-
φεύγουν στις υπηρεσίες του, για τις πολλές και
συνεχείς οικονομικές αντιδικίες τους με ομόθηρ-
σους και χριστιανούς, αλλά καταφεύγουν στους
χριστιανούς υποδικηγόρους, τους οποίους μάλιστα
αμείβουν πλουσιοπάροχα¹⁸.

Εκτός από υποδικηγόρο, που ως αναφέρθηκε
πρόκειται για μια κοινωνική κατάκτηση, η εβραϊκή
παροικία ανέδειξε και ένα άλλο ακόμα σημαντικό-
τερο στοιχείο, κατακτώντας ένα πόστο αξιόλογο
στον πολιτιστικό και καλλιτεχνικό τομέα αυτή τη
φορά. Ένα λειτουργήμα που απαιτούσε χρέμα,
γνώσεις, ευαισθησία και καλλιέργεια.

Ο μπρεσάριος (εργολάβος) των θεατρικών πα-
ραστάσεων του 1841, είναι ο έμπορος και επιχει-
ρηματίας Γιακίνος Βιτάλης του Σαμουήλ, που δυ-
στιχώς, η αποτυχία της περιόδου αυτής που έλλη-
ξε και πολλούς χριστιανούς μπρεσάριους, προγε-

ή Κοργιαλένιου). Τα δεξιά διακρινόμενα κτίρια ανήκουν στην "Οβρεακή".

νέοτερους και μεταγενέστερους του, τον εκλόνισε οικονομικά, δοκιμάσια την οποία ποτέ δεν ξεπέρασε¹⁹.

Με τα χρόνια, η παροικία υποβαθμίζεται ολοκληρωτικά και οι εβραίοι της Κεφαλονιάς εγκαταλείποντας την παραδοσιακή ανεξάρτητη απασχόλησή τους, ιδίως σε εμπορικές δραστηριότητες που είχαν χρεοκοπήσει, με αποτέλεσμα όχι μόνο τον οικονομικό αφανισμό, αλλά και τις φυλακίσεις, που το σύστημα της εποχής επιβάλλει στους χρεοφειλές, μεταβάλλονται σε χειρόνακτες εργάτες! Αυτοί τώρα συνθέτουν το προλεταριάτο του νησιού, επιβιώνοντας ως εργάτες του λιμανιού μέχρι τα τελευταία χρόνια της παρουσίας τους που ορίζονται την τελευταία δεκαετία του 19ου και την πρώτη του 20ού αιώνα. Τότε η εξαθλίωση ολοκληρωμένη στον οικονομικό τομέα, επηρέασε και τον κοινωνικό, με αποτέλεσμα την ηθική κατάπτωση των ατόμων, ιδίως του γένους θηλυκού. Ενδεικτικό πως η απουσία είχε προχωρήσει σε βάθος και η κοινωνία των εβραίων δεν είχε πια όρια επιβίωσης σ' αυτό τον τόπο.

Είναι δύσκολο να αποφανθούμε για τις αιτίες που συνετέλεσαν σ' αυτή την υποβάθμιση, μέσα στη διαδρομή ολόκληρου αιώνα. Ίσως την απάντηση την δώσει επισταμένη έρευνα των πολιτικών, κοινωνικών και ιδίως οικονομικών συνθηκών του νησιού, που υπέστησαν πλήρη μεταλλαγή στο χρονικό αυτό όριο, με επηρεασμό όχι μόνο των γηγενών, αλλά πολύ περισσότερο των μειονοτήτων που είχαν πρόσθετο αρνητικό στοιχείο την αλλοεθνή τους προέλευση και την απουσία υπέγγυστης ιδιοκτησίας, ιδίως κτηματικής, που αποτελούσε και

το μόνο διασφαλισμένο κεφάλαιο τα χρόνια εκείνα.

Μέσα όμως στο χώρο της Οβρεακής, την εποχή της ακμής της, δεν κινούνται μόνο οι ένοικοι και οι συναλλασσόμενοι. Τις βραδινές ιδίως ώρες ατακτούν επηρεασμένες από την κρασοκατανύξη, παρές νεαρών, η χρήση νεολαία του τόπου, που την αποτελούν βλαστοί αρχοντικών οικογενειών της Κεφαλονιάς, οι οποίοι αρέσκονται με τους θορύβους, τις αταξίες και τις αναστατώσεις που προκαλούν, να δημιουργούν ταραχές στη συνοικία αυτή, αναμφίβολα στοχεύοντας στους εβραίους κατοίκους της. Με αποτέλεσμα η Αστυνομία να εντείνει τα μέτρα αστυνόμευσης, ορίζοντας πολλαπλές περιπόλους στο χώρο αυτό, σε μία της προσπάθεια να προλάβει τα χειρότερα.

Η παρέα αυτή, που αποτελείται από είκοσι περίπου άτομα, εντοπίστηκε εν μέρει από τα αστυνομικά όργανα και αξίζει να αναφερθεί, γιατί όλοι τους είναι γνωστά ονόματα και την εποχή αυτή σε αρκετά ώριμη ηλικία, με επίγνωση των πράξεών τους.

Μαρίνος Αραβαντινός, Παναγής Μεταξάς Ατζουλακάτος, Αναστάσιος Κοντομίχαλος του Νικολάου, Ματθαίος Πάγκαλης, Παναγής Λοβέρδος Μαράτος, τα δύο παιδιά του Γεράσιμου Λιβιάδα, Όθων και Παναγής, Γεράσιμος Σολομός γιός του Μαρίνου, Μαρίνος Βένετος και Ευάγγελος Λούζης του Γεράσιμου²⁰.

Οι ανησυχίες όμως και οι ταραχές δεν προκαλούνται μόνο από τα αρχοντόπουλα για διασκέδαση. Στο κέντρο της οβρεακής υπάρχει η ταβέρνα του Παναγής Τραυλού Τζανετάτου, που παρότι χριστιανός, συχνάζεται αποκλειστικά από τους εβραίους της συνοικίας, για τους οποίους αποτελεί το στέκι της βραδινής τους συναναστροφής και εκτόνωσης, με λίγο τζόγο και μερικά ποτηράκια κρασί.

Ο οξύς ανταγωνισμός ωθεί άλλους μικρέμπορους, γυρολόγους χριστιανούς, που διάγουν σε σχέσεις επαγγελματικής αντιδικίας μαζί τους, να βαιοπραγήσουν εναντίον τους "προξενώντας μωρίας ανησυχίας, τζακίζων καθίσματα, κτυπώντας τους φιλήσυχους Ισραηλίτες και πολλές τοιαύτας παρενοχλήσεις κάμωνων". Το λιγοστό ψωμί που έπρεπε να μοιραστεί σε πολλά πεινασμένα στόματα είναι ο υπεύθυνος αυτών των απρεπειών και όχι η οποιαδήποτε ιδεολογική διαστροφή, όπως σε άλλους τόπους και σε άλλες εποχές έχει επισημανθεί²¹.

Ο τελευταίος αιώνας της εβραϊκής παρουσίας στην Κεφαλονιά χωρίζεται σε δύο σημαντικές, από πολιτικής πλευράς, περιόδους. Για την πρώτη, την αγγλοκρατούμενη, που έληξε το 1864 με την ένωση με το ελληνικό Βασίλειο, διαθέτουμε άφθονα στοιχεία σχετικά με ονόματα, απασχολήσεις, διαθέσεις και κοινωνικές σχέσεις, των κατοίκων της κοινότητας αυτής.

Απεναντίας, όσο προχωρούμε στη δεύτερη περίοδο, τα έγγραφα στοιχεία μας συνεχώς ελαττώνονται και τελικά εξαφανίζονται και μόνο έντυπες αναφορές στον εγχώριο τύπο μας πιστοποιούν την παρουσία των ύστατων εκπροσώπων στο νησί, μιας παροικίας άλλοτε ευάριθμης και δραστηριοποιημένης.

Η πιο πολύκλαδη οικογένεια και από τις παλαιότερες που εντοπίζονται, είναι η οικογένεια ΛΕΒΗ. Πρόκειται για την οικογένεια με τη μακρύτερη διαδρομή στο χρόνο, που ο τελευταίος της εκπρόσωπος επισημαίνεται στην Κεφαλονιά στα 1906!

Ο Δαβίδ Λέβη, ήδη από το 1820 εμπορεύεται στην Κεφαλονιά, με δυνατότητες να δίνει "εν πίστει" σε ιδιώτες δημιουργώντας σημαντικά ανοίγματα²².

Έχει έναν γιό τον Ιακώβ Λέβη του Δαβίδ, για τον οποίο δεν ξέρουμε περισσότερα, παρά ότι ζει και εργάζεται στο Αργοστόλι.

Ο Μορδοχάι Λέβη (αγράμματος), στα 1833 ασχολείται με τη χρηματοδότηση. Διεξάγει δηλαδή το επάγγελμα του τοκογλύφου, το οποίο αυτή την εποχή ανθεί σε όλο το Προτεκτοράτο. Στα χέρια του βρίσκονται χρεωστικά οφειλετών χριστιανών προς τους οποίους διαπιστώνεται χαρακτηριστική ανοχή. Ίσως από ιδιοσυγκρασία, ίσως από καλώς εννοούμενο επαγγελματικό συμφέρον²³.

Ο Καΐμ ή Χαΐμ Λέβη του Ραφαήλ, συνεταιριζόμενος με τον ομόθησκό του Αβραάμ Κονταντίνι του Αλεξάνδρου (και οι δύο τους αγράμματοι), στα 1833 βρίσκονται σε αδυναμία να πληρώσουν τον χριστιανό έμπορο προμηθευτή τους, ο οποίος με αρκετή εγκαρτέρηση τους παραχωρεί τη δυνατότητα να τον εξοφλήσουν σε δόσεις. Ως διαπιστώνεται, η αδυναμία δεν προέρχεται από κακοδιαχείριση ή από κακοπιστία, αλλά από τα πιστωτικά ανοίγματα που έχουν κάμει οι ίδιοι σε κακοπληρωτές πελάτες τους χριστιανούς²⁴.

Ο Μάρκος Λέβη του Σαμουήλ, δραστηριοποιούμενος από το 1838 - 1854 στο εμπόριο, συνεταιρίζεται με τον Λία Φόρτε, τον οποίο στεγάζει στο κατάστημά του στην οβριακή "κοντράδα Αγίου Γεωργίου". Ο Λέβη ζητά τη λύση της εταιρείας και την απομάκρυνση του Φόρτε, την οποία και πέτυχε, μένοντας ανεξάρτητος. Τα είδη που διαθέτει πιθανολογούνται "πανικά", τα οποία δίδει εν πίστει στην ευρύτερη πελατεία του, που την συνθέτουν λαϊκοί και κληρικοί χριστιανοί²⁵.

Υπάρχει ένας ακόμα Μάρκος Λέβη, πολύ μεταγενέστερος, εγγράμματος, τεχνίτης φανοποιός, που κατοικεί στο Ληξούρι την πρώτη δεκαετία του αιώνα μας. Είναι συντηρητής στα πετρελαιοφάναρα του δήμου αυτής της πόλης και συχνά παίρνει μέρος σε δημοπρασίες κατασκευής μικρών έργων του δημοσίου που σχετίζονται με την τέχνη του²⁶.

Ο Μοΐσέ Λέβη του Σαμπαθάη, που χαρακτηρίζεται *κίριος*, μένει μόνιμα στο Αργοστόλι. Την δεκαετία του 1850 επαγγέλλεται τον δανειστή (τοκογλύφο), με πελάτες του σημαίνοντες χριστιανούς. Φαίνεται πρόσωπο υπολογίσιμο, για αυτό διορίστηκε προσωρινός σύνδικος όταν πτώχευσε ο ομόθησκος και συνεπώνυμος του Σαμουήλ Λέβη του Μωυσή²⁷.

Ο Ιωσήφ Λέβη του Σαμπαθάη (στα 1853), έχει αντιδικίες με ομόθησκό του στην Κέρκυρα, ο οποίος του προτείνει τον "αποφασιστικόν όρκον", ο οποίος απαραίτητα πρέπει να τελεστεί σε καθαγιασμένο χώρο, προκειμένου να λυθεί, δι' αυτού, η ανάμεσά τους διαφορά²⁸.

Ο αδελφός του Βενιαμίν Λέβη του Σαμπαθάη, έχει οικονομικές δυσχέρειες και στα 1854 αναγκάζεται να συνάψει δάνειο από χριστιανό, ο οποίος τον δώκει για να εισπράξει το χρέος. Πρόκειται για πρόσωπο υπολογίσιμο στο χώρο του και του το τεκμαίρεται από την παρουσία του στα 1860 σε επιτροπή που συστάθηκε για να εκπροσωπήσει την εβραϊκή παρουσία στον Έπαρχο, την Ανώτατη Τοπική Αρχή²⁹.

Ο Μιχαήλ Λέβη του Δαβίδ, στα 1856 διατηρεί κατάσταση στο Αργοστόλι, το οποίο διέηρξεν με αντικλειδί. Οι υποψίες πέφτουν σε χριστιανό συνάδελφό του, χωρίς όμως να αποδειχθεί και η ενοχή³⁰.

Δύο της οικογένειας Λέβη, ο έμπορος Σάββατος Λέβη του Σολομώντα και ο επίσης έμπορος Σαμουήλ Λέβη του Μωϋσέως, αναγκάστηκαν να κηρύξουν πτώχευση τη δεκαετία του 1850, που υπήρξε η μεγάλη κρίση ένεκα της καταστροφής της σταφιδοπαράγωγής. Η πτώχευση και των δύο διευρύνθηκε και κρίθηκε ειλικρινής, για αυτό και δεν δώθηκαν ποινικά.

Ο δεύτερος, ο Σαμουήλ, έχει γιο τον Ραφαήλ Λέβη του Σαμουήλ και το μόνο που γνωρίζουμε γι' αυτόν είναι πως κατοικεί στο Αργοστόλι.

Ο Σαμουήλ Λέβη, όπως αναφέραμε, είναι έμπορος γυρολόγος που κρατεί και μόνιμο μαγαζί στο Αργοστόλι. Οι πελάτες του ανήκουν στις χαμηλές οικονομικά τάξεις, στις πόλεις και τα χωριά, με τους οποίους συναλλάσσεται *in gēde* (με πίστωση). Η επιχείρηση δημιουργεί πολλά ανοίγματα, γιατί εφοδιάζει μικρέμπορους ομοθησκούς του που δεν είναι πάντα συνεπείς στις υποχρεώσεις τους. Στα 1854 και αφού κηρύξει πτώχευση, κινδυνεύει να φυλακιστεί από χριστιανό δανειστή του, για την πληρωμή προσωπικού χρέους του³¹.

Ο αδελφός του Βενιαμίν Λέβη του Μωυσή, εκτός από έμπορος είναι και ενεχειροδανειστής. Δανείζει χριστιανούς και εβραίους με ενέχυρο τιμαλή αλλά και εμπορεύματα. Είναι σκληρός στις συναλλαγές του και δεν διστάζει να στέλνει στις φυλακές χριστιανούς και ομοθησκούς του, προκειμένου να εκβιάσει την πληρωμή των πιστωμάτων του! Τοίτο ίσως τον έκαμε αντιπαθό στο περιβάλλον του, τόσο το εβραϊκό όσο και το χριστιανικό³².

Υπάρχει ένας ακόμα Βενιαμίν Λέβη, άσχετος με αυτόν, ο οποίος πέθανε στα 1847. Η κόρη του Ρεγγίνα παντρεμένη με τον Σαμουήλ Βιτάλη του Ιωσήφ ήρθε σε διάσταση με το σύζυγό της, τον οποίο εγκαλεί στα αστικά Δικαστήρια για να της αποδόσει τα δικαιώματα που της αναγνωρίζει ο νόμος³³.

Ο Ηλίας Λέβη, από τα κατάλοιπα της εβραϊκής παροικίας (εγγράμματος), ζει στα τέλη του αιώνα επαγγελλόμενος τον λευκοσιδηροουργό. Ασχολείται περισσότερο με εργολαβίες του δημοσίου ή των δήμων του νησιού και είναι σχεδόν ο αποκλειστικός κατασκευαστής και επιδιορθωτής καλών, καλοσασκιδίων και σφαιριδιοδοχείων, για τις ανάγκες των εκλογικών αναμετρήσεων³⁴.

Άλλη μια εβραϊκή οικογένεια της Κεφαλονιάς είναι οι ΜΟΡΔΟ, και μάλιστα δραστηριοποιημένη παλαιότερα από όλες, σύμφωνα με τις επιστημάν-

σεις μας. Από τους κώλους της προέρχεται ο υποδικηγόρος της παροικίας Δαβίδ Μόρδο, ο οποίος ως αναφέραμε, δεν υποστηρίζεται στο επάγγελμά του από τους ομοθρήσκους του, ίσως γιατί οι προσβάσεις του στις δικαστικές έδρες ήταν περιορισμένες.

Ο Λία Μόρδο από το 1819 (ίσως και πριν) είναι γυρολόγος και κινείται στα γύρω του Αργοστολίου χωριά, όπου διαθέτει το εμπόρευμα του *in fide*, κυρίως στον γυναικείο πληθυσμό, χρεώνοντας σε γρόσια, γιατί ακόμα τα διστήλα δεν έχουν επικρατήσει³⁵.

Ο Μοϊζέ ή Μοζέ Μόρδο, την ίδια εποχή και καθ' όλη τη δεκαετία του 1820, κατέχει ενεπόγραφα χρεωστικά χριστιανών και εβραίων, σημαντικού μεγέθους, σε τάλιαρα κολονάτα (διστήλα), το σκληρό νόμισμα της εποχής! Η απασχόλησή του είναι η χρηματοδότηση με φερέγγυους εγγυητές ή με ενέχυρο τιμάλφι και εμπορεύματα, σε πελάτες του εβραίους και χριστιανούς, προς τους οποίους φέρει και σκληρότητα προκειμένου να εισπράξει τα πιστώματά του³⁶.

Την επόμενη δεκαετία εντοπίζεται ο γιός του Ηλία Μόρδο του Μοϊζέ, κάτοικος Αργοστολίου, για τον οποίο δεν διαθέτουμε περισσότερα στοιχεία.

Ο Αβραάμ Μόρδο του Μοζέ (στα 1840), συνεταιρισμένος με τον Ιουδα Φόρτε του Σαμπατάη, έχουν μαγαζί και κατοικία στις παρυφές της *οβρεακής*, στο μετξάο του υποδικηγόρου Σπυρίδωνα Πόγγη, απέναντι από την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής. Ο ιδιοκτήτης αιτιολογούμενος επισκευή, τους βιάζει να εγκαταλείψουν, σε διορία ενός μηνός, το μετξάο, στον οποίο μάλιστα προσδιορίζει νέο υπέρογκο νοίκι (3 τάλιαρα διστήλα το μήνα), στην περίπτωση παραμονής τους³⁷.

Στα 1839 επισημαίνουμε την παρουσία στο Αργοστόλι, όπου και κατοικεί, τον Σάββα Μόρδο, χωρίς περισσότερα στοιχεία γι' αυτόν.

Ο Αβραάμ Μόρδο του Σαμουήλ, εγκαταστημένος στο Αργοστόλι, κατά ομολογία του, από το 1812, κατοικεί στην ίδια πόλη όπου εμπορεύεται "*πραμάτιες*", τις οποίες προμηθεύεται με πίστωση από τον ομόθρησκό του Σαμουήλ Λέβη του Μωυσή και άλλους εβραίους υφασματέμπορους. Τα οικονομικά του βρισκονται σε άθλια κατάσταση, για τούτο αναγκάζεται να μετοικήσει στο χωριό Κοριάνα, όπου συγκατοικεί μαζί με τον Ραφαήλ Μόρδο του Αβραάμ, γιό του προαναφερθέντα Μόρδο, κάνοντας το γυρολόγο. Για να διευκολυνθεί οικονομικά, προσφεύγει στον δανειστή ομόθρησκό του Βενιαμίν Λεβη του Μωυσή, αδελφό του προμηθευτή του, ο οποίος τελικά του εκπλητρίζει όλα τα υπάρχοντα και το ελάχιστο εμπόρευμα που βρίσκεται στην κατοχή του³⁸.

Η τελευταία εγκατάσταση του Αβραάμ Μόρδο, από το 1852 και μετά, είναι το χωριό Μεταξάτα, στο οπίτι ιδιοκτησίας καπιτά - Παναγή Καμίλου, όπου έχει συγκεντρωμένο το εμπόρευσμά του, "*πραμάτιες*", τις οποίες "*περιφέρει*" προς πώληση στη γύρω Λιβαθιά. Ο συναγωνισμός και η αντιπαράθεση έχουν ήδη δημιουργήσει ρήγματα ανάμεσα στο εβραϊκό στοιχείο και ο Αβραάμ είναι ένα από τα

θύματά τους. Η αντίθεση που έφθασε σε όρια επικινδύνα, του δημιούργησε εχθρότητες με τον Ιακώβο Βιτάλ του Σαμουήλ και Σαμουήλ Βιτάλ του Ιωσήφ και μόνο η παρέμβαση της αστυνομίας απέτρεψε οδυνηρά γεγονότα.

Παρά τις οικονομικές του δυσχέρειες παραμένει ένα πρόσωπο που χαιρεί εκτίμησης, όχι μόνο από τους ομοθρήσκους του, αλλά και από το χριστιανικό στοιχείο του χωριού Μεταξάτα, από το οποίο βρήκε στις ανάγκες του άριστη μεταχείριση³⁹.

Έχουμε και μία αναφορά σε εβραία. Η Σάρα Μόρδο *γυνή* Μωυσέως Δε Μεδίκου, στα 1852, παρέβη τους ταχυδρομικούς κανονισμούς και για την πράξη της αυτή προστιμήθηκε από το Πλημελιοδικείο Αργοστολίου. Με αίτηση της ζητά "*την δια χάριτος απαλλαγην του εις αυτήν επιβληθέντος προστίμου*"⁴⁰.

Ένας ακόμη, ο Ισαάκ Μόρδο του Αβραάμ, κάτοικος Ζακύνθου, πηγαίνει στην Κεφαλονιά για εμπορικούς λόγους. Εριστικό στοιχείο, οξυθυμικός και βίαιος "*είναι η μάλιστα όλων εν γένει των Ισραηλιτών*", τους οποίους ανεβοκατεβάζει στα δικαστήρια για ασήμαντες αφορμές. Έχει φιλικές σχέσεις με τον χριστιανό φούρναρη Σπυρίδωνα Αρβανίτη, μόνιμο κάτοικο Αργοστολίου, επίσης ταραχοποιό, ο οποίος του συμπαραστέκεται στους καυγάδες και τις φασαρίες που δημιουργεί μέσα στην εβραϊκή κοινότητα⁴¹.

Οι ΒΙΤΑΛ είναι μία ακόμα από τις μεγάλες εβραϊκές οικογένειες της Κεφαλονιάς. Από τους κώλους της βγήκε ο Γιακίνος Βιτάλ, μπρεσάριος του Θεάτρου στα 1841. Η παρουσία της πιστοποιείται από τις αρχές της 3ης δεκαετίας, μέχρι τις τελευταίες του 19ου αιώνα, οπότε και αυτή ακολούθησε το δρόμο του αφανισμού μαζί με πολλές άλλες.

Ο Σαμουήλ Βιτάλ του Ιακώβου δραστηριοποιημένος στο εμπόριο επί ολόκληρη τριακονταετία (1833 - 1862) εγγράμματος με καθαρή υπογραφή ως *Jammes Vital* λατινόγραφα ή *Σαμουήλ Βιτάλ* στα ελληνικά, είναι ως διαφαίνεται από τα σημειώνοντα πρόσωπα της παροικίας! Έμπορος ρυφικίνδυνος, με μεγάλα για την αντοχή του ανοίγματα, σύγχρονα πιστωτής και χρεώστης, πουλεί "*είδη του μπράτζου*", δηλαδή λαϊκά υφάσματα. Τα έγγραφα τον εμφανίζουν να εκπληττίζει υπάρχοντα χριστιανών για να πληρωθούν τα πιστώματά του και σύγχρονα να σύρεται στα δικαστήρια από εβραίους δανειστές του, για την πληρωμή δικών του χρεών. Φαίνεται πως επρόκειτο για άτομο με κύρος στον περίγυρό του, για τούτο η εμφάνισή του στα δικαστήρια ως μάρτυρα σε θέματα τάξεως και ηονχίας στη συνοικία του και σε οικονομικές διεκδικήσεις ομοθρήσκων του, είναι συχνή⁴².

Ένας Ιακώβ Βιτάλ του Σαμουήλ που εντοπίζεται σε έγγραφα, από την ηλικία πρέπει να είναι γιός του. Δεν διαθέτουμε όμως περισσότερες πληροφορίες γι' αυτόν.

Ο Γιακίνος Βιτάλης ο κλονισμένος οικονομικά μπρεσάριος του Θεάτρου στα 1841, πιστεύω πως είναι το ίδιο πρόσωπο με τον επιχειρηματία *Ιακώβ Βιτάλ του Σαμολί* που κατοικεί στο Αργοστόλι, ασχολούμενος με εργολαβίες και προμήθειες του δη-

μοσίου. Υπογράφει στα ελληνικά ως *Ιακώβ Βιτάλ* και στα λατινικά ως *Giacobbe Vital*. Στα 1845 συνεταιρίζεται με τον ομόθρησκό του Ρομπέν Ματατία του Ματατία και παίρνουν την εργολαβία κατασκευής του ρουχιολιού στις φυλακές Αργοστολίου. Η επιχείρηση άφρησε κέρδη, ο συνεταιρικός όμως Ματατίας φάνηκε ασυνεπής, με αποτέλεσμα να διαλυθεί η εταιρεία και ο Βιτάλ να διεκδικεί δικαστικά το μερίδιό των κερδών.

Στα 1848 επιφορτίζεται από το Επαρχείο, την Τοπική δηλαδή κυβέρνηση, να συντάξει μελέτη επισκευής και κατασκευής νέων φανών φωτισμού της πόλης του Αργοστολίου και την ίδια εποχή έχει την εργολαβία τροφοδοσίας του Νοσοκομείου των φυλακών. Λίγο αργότερα τοποθετεί, εργολαβικά, τους ναυολύπια σε δημόσια κτίρια καθώς επίσης, μετά από μειοδοσία, επισκευάζει το κτίριο των φυλακών Αργοστολίου.

Πρόκειται για εξαιρετικά σημαίνον πρόσωπο του περιγύρου του, για τούτο, στα 1860, μπαίνει επί κεφαλής πενταμελούς επιτροπής, που αποτάθηκε στον Έπαρχο για θέματα του νεκροταφείου της παροικίας. Αντές όμως οι πολλές δραστηριότητές του, του δημιουργούν χηματικά ανοίγματα. Οι δΟΣΟΛΗΨΙΕΣ του με τα δικαστήρια είναι συχνές, άλλοτε εγκαλούμενος και άλλοτε εγκαλών, τότε για να εκπληρωθεί ενέχεια χρεωστών του και άλλοτε για να υψώσει την δημοπράτηση δικών του τιμαλφών, προκειμένου να πληρωθούν χρέη του, άμεσα απαιτητά³³.

Αν δεν πρόκειται για ταύτιση ονομάτων, πράγμα πολύ απίθανο, αυτός είναι ο *Ιακώβος Βιτάλ πτ. Σαμουήλ*, που για λόγους επιβολής στα 1862 δημιουργεί προβλήματα στις σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της παροικίας. Η οικονομική κατάσταση που επέρχεται ραγδαία έχει διασπάσει τον κοινωνικό της ιστό και οι ρήξεις ανάμεσα στα μέλη της είναι συχνές και ψυχολογικά αναπότρεπτες³⁴.

Ο Σαμουήλ Βιτάλ του Ιωσήφ, λεπτοσιδηρουργός το επάγγελμα, είναι επιστήθιος φίλος του προηγούμενου Ιακώβ Βιτάλ και υποστηρικτής του στις αρχηγικές βλέψεις του. Παντρεμένος με την Ρεγγίνα κόρη Βενιαμίν Λέβη, έχει μαζί της δικαστικές δΟΣΟΛΗΨΙΕΣ, το πιθανότερο ένεκα διασπάσεως. Το περίεργο είναι πως η προσφεύγουσα δεν αποτελείται στα στέλεχη της παροικίας της, αλλά καταφεύγει στα αστικά δικαστήρια, για να διεκδικήσει το δικαίό της σύμφωνα με τον Ιόνιο Αστικό Κώδικα! Εάν ληφθεί υπόψη ένα σύγχρονο έγγραφο κατά το οποίο ο αναφερόμενος "ώρμησεν κατά τον Ιωσήφ Ματατία εμπόρου Αργοστολίου, εγρόνθισεν αυτόν και τον απείλησεν να τον πίνε το αίμα διότι επεβούλευθη την τιμήν του", τότε ίσως βρισκόμαστε αντιμέτωποι σε μια οικογενειακή διάσταση, για λόγους τιμής!

Στον επαγγελματικό τομέα, που η άσκηση του καλύτερα σύμφωνα με τα στοιχεία που κατέχουμε μία ολόκληρη εικοσαετία (1848 - 1866), εμφανίζεται δραστήριος και ικανός. Έχει δΟΣΟΛΗΨΙΕΣ με την Κέρκυρα και αναλαμβάνει εργολαβίες δημων για την κατασκευή φανών φωτισμού. Οι χρεώστες του, των οποίων και εκπληστηριάζει τα υπάρχοντα, προέρχονται μάλλον από δανεισμό σε χρήμα

(τοκογλυφία), διότι τα αναφερόμενα ποσά δεν δικαιολογούν αντιπαροχή επαγγελματικών υπηρεσιών. Είναι ένας από τους εβραίους στους οποίους πιστοποιούμε την αποδοχή και τέλεση του *αποφασιστικού όρκου*, τον οποίο μάλιστα του επέβαλε χριστιανός! Το έγγραφο ορίζει την ημερομηνία που τελέστηκε (26 Ιανουαρίου 1854), δεν προσδιορίζει όμως τον τόπο, ίσως γιατί για τους σύγχρονους ήταν αυτονόητος. Ανάμεσα σ' αυτόν και τον ομόθρησκό του Σαμουήλ Λέβη υπάρχει συνεργασία και πνεύμα αλληλοϊποστήριξης, ιδίως σε εγγυοδοσίες προς το δημόσιο³⁵.

Η οικογένεια ΜΠΕΛΕΛΗ, που σύμφωνα με τα έγγραφα του Υγειονομείου έφθασε στην Κεφαλονιά την τρίτη δεκαετία του αιώνα, εμφανίζεται ξανά, μόλις το 1849 και σε λιγότερο από είκοσι χρόνια εξαφανίζεται, χωρίς να αφήσει άλλα ίχνη.

Ο Μιχαήλ Μπελέλη του Πινικόν, στα 1849, παρουσιάζεται ως προεξοφλητής χρεών ομοθησίων του. Το αξιοσημείωτο είναι πως τα καταβάλλει χωρίς απόδειξη ή εγγύηση τρίτου, για τούτο και αυτοπροτείνεται να υποβληθεί στον *αποφασιστικό όρκο*, όπως μαζί με τους κλητενόμενους εβραίους μάρτυρες, πείσει το δικαστήριο για τις διεκδικήσεις του³⁶.

Στα 1861 συνεταιριζόμενος με τον Ζαχαρία Κοήμ του Μιχαήλ, διέπραξε άγνωστό μας αδίκημα, για το οποίο του υποβλήθηκε βαρύτατο πρόστιμο. Ένα χρόνο μετά (1862) τον εντοπίζουμε υφασματέμπορο με ιδιόκτητο κατάστημα με είδη ενδύσεως, (*φορέματα*), στο οποίο εργάζεται και ο γιός του Πινικόν Μπελέλη, ανήλικος αλλά εγγράμματος, ο οποίος υπογράφει λατινόγραφα ως *Pinicos Belleli*. Η ποιότητα των ειδών που διαθέτουν, αν κρίνουμε από τη στάθμη της πελατείας, πρέπει να είναι ανώτερης ποιότητας από εκείνη των άλλων εβραϊκών καταστημάτων³⁷.

Ο Βίτα Μπελέλη, κάτοικος Αργοστολίου, στα 1849 κατέχει ομολόγα χριστιανών σημαντικού μεγέθους! Προσφεύγει στα δικαστήρια για να κινήσει την διαδικασία διεκδίκησης των πιστωμάτων του³⁸.

Η οικογένεια ΜΑΤΑΤΙΑ εμφανίζεται μόνο μία δεκαετία (1844 - 1855). Ίσως πρόκειται για περαστικούς που δεν ευδοκίμησαν στο νησί.

Ο Ρομπέν Ματατίας του Ματατία είναι, ως αναφέρθηκε, ο συνεταιρικός στα 1848, του Ιακώβ Βιτάλ του Σαμουήλ στην εργολαβία κατασκευής ενδυμάτων, στους κρατούμενους στις φυλακές Αργοστολίου, που αρνήθηκε να πληρώσει το μερίδιό από τα κέρδη³⁹.

Ο αδελφός του Ιακώβ Ματατίας του Ματατία, μετά τρία χρόνια (το 1851) και ενώ ο πατέρας του Ματατίας έχει πρόσφατα πεθάνει, πηγαίνει και συγκατοικεί με τον συνεπώνυμό του Δαβίδ Ματατία του Μάρκου, έμπορο "της *πραμάτιας*" στο κατάστημα του οποίου τοποθετεί και το δικό του εμπόρευμα που, ως φαίνεται, διέθετε στη γύρα ως γυρολόγος. Το σπίτι αυτό, εκτός από ύπνο, του πρόσφερε τροφή και καθαριότητα (*πλυστικά*), για τα οποία καθίσταται υπόλογος πληρωτής⁴⁰.

Συνέχεια στο επόμενο

Avel - Avalim

Εκκλησιαστής: Ο βαθυστόχαστος διανοητής του Αρχαίου Ισραήλ

"Ματαιότης ματαιότητων τα πάντα ματαιότης"

Του κ. ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΙΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

Αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό - ίσως το πιο γνωστό ρητό, απ' το βιβλίο ενός αρχαίου βιβλικού συγγραφέως, του Εκκλησιαστή. Στη συνείδηση του ευρύτερου κοινού, αλλά και πολλών λογίων, ο συγγραφέας του έργου αυτού έχει καθιερωθεί ως ένας βαθυστόχαστος διανοητής, που κορεσμένος απ' όλα τα εγκόσμια, ακόμα και από τη γνώση ή τη σοφία, κατέληξε σε απαισιόδοξες σκέψεις που συνοψίζονται στον γνωστό αφορισμό: "τα πάντα ματαιότης".

Μια λεπτομερέστερη όμως εξέταση μπορεί να καταδείξει ότι το συμπέρασμα αυτό δεν είναι σωστό - τουλάχιστον όπως προβάλλεται - και παράλληλα, μπορεί να μας διανοίξει τους ορίζοντες για μια πιο άρτια αισθητική προσέγγιση του όλου έργου.

Το βιβλίο του Εκκλησιαστή (Εβραϊκά Qohelet) ανήκει στην τρίτη ομάδα του κανόνα της Παλαιάς Διαθήκης (δηλ. στα Κεθουβίμ, ή Αγιογραφα) και κατατάσσεται στη λεγόμενη σοφολογική γραμματεία του αρχαίου Ισραήλ (Weisheitsliteratur). Είναι ένα από τα Megilloth, και διαβάζεται από τους Ισραηλίτες στη διάρκεια της εορτής της σκηνοπηγίας.

Αναγνωρίζεται γενικά ως ένα ποιητικό έργο που ανήκει στη γνωμική ή διδακτική εβραϊκή ποίηση.

Το βιβλίο μπορεί να θεωρηθεί ως μια "διατριβή για τον προορισμό του ανθρώπου" (Αθ. Χασιούτης) ή ακόμη μια συλλογή στοχασμών, γνωμικών και αφορισμών, πάνω σε διάφορα θέματα, χωρίς κάποια εσωτερική συνοχή και αλληλουχία, όπως είναι και οι περιφημες "Σκέψεις" (Pensées) του Γάλλου μαθηματικού Πασκάλ, με τις οποίες συχνά παραβάλλεται.

Ωστόσο, το περιεχόμενο του θα μπορούσε να διατεθεί στις επόμενες ενότητες:

- α' 1 πρόλογος,
- α' 4 - II κοσμολογικά θέματα,
- α' 12 - γ' 15 ανθρωπολογικά θέματα,
- γ' 16 - στ' 10 κριτική θεώρηση σε κοινωνικά φαινόμενα με θρησκευτικό πρίσμα,
- στ' II - θ' 6 κριτική σε σοφολογικά θέματα,
- θ' 7 - ιβ' 7 ηθικά συμπεράσματα,
- ιβ' 8 - 13 επίλογος.

ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΗ

Στο ομώνυμο βιβλίο του, ο Εκκλησιαστής - όπως και ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Μάρκος Αυρηλίου - διαλεγόμενος "προς εαυτόν", με οξύ εξεταστικό βλέμμα και βαθύ στοχασμό, παρατηρεί τα γεγονότα υπό τον ήλιο συμπεραίνοντας: "Γενεά υπάγει, γενεά έρχεται η δε γη διαμένει εις τον αιώνα" και, "ουδέν νέον υπό τον ήλιον". Ακόμα, "Ό,τι έγενεν ήδη είναι" και ό,τι θέλει γίνει ήδη έγινε" (γ' 15). Οι γενιές των ανθρώπων έρχονται και παρέρχονται και τα φυσικά φαινόμενα επαναλαμβανόμενα ανακυκλώνονται:

"Ματαιότης ματαιότητων, είπεν ο εκκλησιαστής.

Ματαιότης ματαιότητων, τα πάντα ματαιότης"

Πού είναι το κέρδος του ανθρώπου,

απ' όλο τον αγώνα που αγωνίζεται κάτω απ' τον ήλιο;

Από την προσεκτική μελέτη του έργου μπορεί κανείς να διαπιστώσει τις ανθρωπολογικές, ηθικές, κοινωνικές και μεταφυσικές ιδέες του συγγραφέα, που παρουσιάζει το λόγο του Θεού με τα δεδομένα της ανθρώπινης εμπειρίας (Ö. Loretz).

Ο άνθρωπος κατά τον Εκκλησιαστή δεν υπερέχει από το κτήνος, γιατί τόσοι αυτός όσο και εκείνο καταλήγουν στο θάνατο και επιστρέφουν στον χάρμα (γ' 19). "Ο άνθρωπος εν ματαιότητι ήλθεν και εν σκότει πορεύεται" (στ' 4). Ακόμα,

"Οι ζώντες γνωρίζουν ότι θα αποθάνουν, ενώ οι νεκροί δεν γνωρίζουν απολύτως τίποτε και ουδέναν έχουν πλέον ανάμνησιν· διότι η μνήμη των λησμονείται.

(Εκκλ. θ' 5 - 6, Μτφρ. Αθ. Χασιούτης)

Ο πλούτος δεν χαρίζει ευτυχία διότι ο "αγαπών τον αργύριον, δεν θέλει χορτασθεί αργύριον· ουδέ εισοδημάτων ο αγαπών την αφροσύνην ματαιότης και τούτο"· αλλά αναγνωρίζει ότι "το αργύριον είναι σκέπη" και "αποκρίνεται εις πάντα" (ε' 10, ζ' 12, ι' 19).

Ο σοφός παρατηρεί ότι "κάλιον όνομα καλόν παρά πολυτιμον μύρον" και "κάλιον το τέλος του πράγματος παρά την αρχήν αυτού" (ζ' I, 8). Επίσης, ότι, "καλύτεροι οι δύο υπέρ τον ένα... Διότι εάν πέσωσιν ο εις θέλει σπρώξει τον σύντροφον αυτού... και το τρίπλοιν σκηνίδον δεν κόπτεται ταχέως" (δ' 9, 12). Συμβουλεύει: "Μη γίνου δίκαιος παραπολύ και μη φρόνεις σεαντόν υπέρμετρα σοφόν· δια τι να αφανισθής;" (ζ' 16), μια σκέψη που μας θυμίζει το γνωστό Ελληνικό ρητόν "Μηδέν άγαν".

Για όλα τα πράγματα υπάρχει ο κατάλληλος χρόνος· απρόοπτες περιστάσεις και εναντιότητες "συναντούν πάντας ανθρώπους". Έτσι, φαίνεται ότι συμπτώσεις και ανέλεγκτες καταστάσεις μπορούν να επηρεάσουν τη ζωή, αφού "ο δρόμος δεν είναι εις τους ταχυστάδας ουδέ ο πόλεμος εις τους δυνατούς" (θ' II). "Η σοφία υπερέχει της αφροσύνης καθώς το φως υπερέχει του σκότους". Ακόμα "η σοφία είναι καλύτερα παρά τα όπλα του πολέμου" - μια γνώμη που φέρνει στο νου τα λόγια του Ρωμαίου ιστορικού Κορνήλιου Τάκιτου "Κατορθόνουμε περισσότερα με τη φρόνηση παρά με τη δύναμη". Αλλά βέβαια και το να "κάμνει τις πολλά βιβλία δεν έχει τέλος και η πολλή μελέτη είναι μόθος εις την ούρα" και όποιος "προσθέτει γνώσιν προσθέτει πόνον" (κεφ. γ' 13, θ' 18, ιβ' 12, α' 18). Σε κάθε περίπτωση πάντως κατά τον σοφό, "κάλιον εις τον άνθρωπον να ακούει επίπλησιν σοφού, παρά να ακούει άσμα αφρόνων" (ζ' 5).

Δύο λέξεις επαναλαμβανόμενες σ' όλο το έργο αποτελούν λέξεις - κλειδιά για την κατανόησή του. Η μία είναι η περίσσεια (ο') (Εκκλ. α' 3, γ' 9, ε' 15, στ' 11 κ.λπ.) που μεταφράζεται συνήθως ως όφελος. Το ερώτημα που τίθεται είναι: πού το όφελος (κέρδος) του ανθρώπου που δαπανά τη ζωή του και μοχθεί για την απόκτηση δόξας, φήμης, πλούτου και απολαύσεων; Η απάντηση είναι αποφατική. Σ' αυτήν όμως την αρνητική σκέψη αντιτάσσει ο Εκκλησιαστής τη δεύτερη λέξη - κλειδί, το αγαθόν (Εκκλ. ε' 17, ζ' 1, 5, η' 12β κ.ά.) στο οποίο πρέπει να αποβλέπει ο άνθρωπος. Το αγαθόν βέβαια νοείται με την ηθική και εσχατολογική του έννοια.

Στο έργο διαφαίνεται ένα πνεύμα απαισιοδοξίας, γιατί "το στρεβλόν δεν δύναται να γίνει ευθύ", "άνθρωπος κατεξουσιάζει άνθρωπον προς βλάβην αυτού", και η αδικία πλεονάζει. Όμως, τα περισσότερα εγκόσμια αγαθά και η σύρρευσή πλούτου είναι μάταια εφ' όσον ο άνθρωπος

"καθώς εξήλθεν εκ της κοιλίας της μητρός

αυτού γυμνός θέλει επιστρέψει, υπάγων καθώς ήλθε

και δεν θέλει βαστάζει ουδέν εκ του κόπου αυτού, δια

να έχει εν τη χειρί αυτού... Τις ωφέλεια εις αυτόν

ότι εκατίσσε δια τον άνεμον;" (ε' 15, 16).

Ωστόσο, αναγνωρίζεται ότι "ο άνθρωπος δεν έχει καλύτερον υπό τον ήλιον εμψή να τρώγει και να πίνη και να ευφραίνεται και το να απολαμβάνει καλόν εκ πατρός του

μόχθου είναι χάρισμα Θεού" (ή 15, β'24, γ'13): Μια σκέψη που δεν απέχει από τον Αισχίλο, που βάζει στο στόμα του Ετεοκλή τα λόγια:

"Θεόν... δάρον εστίν ευτιχείην βροτοίς"

(Είπα επι Θήβας στ625)

Στον απλόστοιχο και υλόφρονα άνθρωπο κάθε εποχής που έχει στόχο στη ζωή του τον υλικό και μόνον ευδαιμονισμό, ο Εκκλησιαστής έχει να δώσει μια σπάνια συμβουλή:

"Καλύτερον μοι δραξέ πλήρης αναπνέουσας, παρά δύο, -πλήρεις μόχθου και θλίψεως πνέματος"

(Εκκλ. 8'6)

Ο σοφός αναζητώντας "λόγους ευαρέστους", καταλήγει στον αφορισμό: "τα πάντα είναι ματαιότης". (Η έκφραση αυτή επαναλαμβάνεται τριάντα φορές περίπου). Αλλά διαπιστώνει ότι αιτία της ανθρώπινης δυστυχίας είναι ο ίδιος ο άνθρωπος:

"Ο Θεός εκάμε τον άνθρωπον ευθιν, ἀλλ' αὐτοὺς ἐπεζητήσεν λογισμοῖς πολλοῖς" (Η'29)

γ' αυτό τελικά συμβαίνει:

"Φοβὸν τὸν Θεόν καὶ φυλάττει τὰς ἐντολάς αὐτοῦ, ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι τὸ παντὶ τὸν ἀνθρώπου. Διότι ὁ Θεὸς θέλει φέρει εἰς κρίσιν παντὶ ἔργον καὶ παν κρυπτόν εἴτε αγαθὸν εἴτε πονηρόν" (ιβ' 13).

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Ποιός υπήρξε συγγραφέας αυτού του ποιητικού έργου; Και ποιός ο σκοπός της συγγραφής του; Το ερώτημα απασχολήσε επί μακρόν τους μελετητές και έγινε αντικείμενο ευρείας συζητήσεως και αντιπαραθέσεως ιδίως στις τελευταίες δεκαετίες.

Απ' το ίδιο το βιβλίο παρουσιάζεται και προβάλλεται ως συγγραφέας του ο σοφός βασιλιάς του αρχαίου Ισραήλ ο Σολομών. (γ' 1000 π.Χ.). Οι λόγοι του ποιητή είναι "λόγοι του Εκκλησιαστή του υιού του Δαβίδ, βασιλέως της Ιερουσαλήμ", ο οποίος "εστάθη βασιλεύς επί τον Ισραήλ" και "αυξήθηκε εις σοφία... η καρδιά του απήλανε πολλή σοφία και γνώση". Ο στοχαστής αυτός "επρόσεξε και εβίβλε εις τάξιν πολλὰς παροιμίας". (α'1, 12, 16, β'9, 12, 16). Υπήρξε μόνον ένας γιος του Δαβίδ, ο Σολομών, που ήταν βασιλιάς όλων των Ισραήλ, στην Ιερουσαλήμ, γιατί βασιλείς μετά τον Σολομώνα δεν βασιλεύσαν σ' όλο το Ισραήλ.

Ο Σολομών επίσης υπήρξε κάτοχος μεγάλου πλούτου, δόξας και γλάνης, ήταν φίλος πολλών γυναικών και μεγάλος οικοδόμος, όπως ο συγγραφέας του Εκκλησιαστή (Εκκλ. 2'7, β' 18 πηβλ. με Α' Βασ. στ'1, ζ' 1-8). Αν δεχθεί κανείς τη Σολομωνίτιδα προέλευση ο έργο αυτό, θα πρέπει να δεχθεί ότι προφανώς το έργο γράφτηκε μετά από το οικοδομικό έργο των Σολομώντων, προς το γήρας του, αλλά πριν εκπέσει και πράξει "πονηρά εννοιών και κινήσεων" (Α' Βασ. ια' 6).

Τον Σολομώνα θεωρεί ως συγγραφέα και η Ιουδαϊκή παράδοση (Megillah 7a, Sanhedrin 30) και πολλοί σύγχρονοι συντηρητικοί ερευνητές (H. Möller, F. Rienecker, G. Aulinger, M.F. Unger, R. Jamieson, Π. Μπαρτιώτης κ.ά.). Οι ερευνητές αυτοί διακρίνουν μάλιστα ομοιότητα σκέψης με τις Σολομωνίτιδες Παροιμίες (πηβλ. π.χ. Παρ. η' 35, ια' 28, με Εκκλ. ζ' 12, 19 και Παρ. ε' 1 επ. με Εκκλ. ζ' 23 κ.λπ.). Η άποψη αυτή βέβαια δεν αποκλείει τη δυνατότητα οι "σκέψεις" του φημισμένου σοφού που γράφτηκαν σ' ένα ορισμένο χρονικό διάστημα να συγγενεύθηκαν και να ταξινομήθηκαν στην παρούσα μορφή τους, μετά έναν μεταγενέστερο συνέλεκτη.

Από την άλλη πλευρά, ελευθερόφρονες κριτικοί, με κριτήρια το περιεχόμενο, το συγγραφέα ίσως και ιδίως το λεξιλόγιο (Αρμαϊστικό και Περσικές λέξεις, όπως η λέξη Παράδεισος) και υποτιθέμενες αναχρονισμούς και αντιφάσεις, υποστηρίζουν ότι το έργο δεν είναι ενιαίο και ότι γράφτηκε τον δον η 3ον π.Χ. αιώνα (Galling, F. Nötsher) και άλλοι (Safon, Dniver) ακόμα αργότερα τον 2ο π.Χ. αι., από έναν άγνωστο, ο οποίος "ποιητική αδειά" χρησιμοποιήσε ψευδωνυμικά το όνομα του περίφημου σοφού βασιλιά του Ισραήλ, για να εκφράσει τους στοχασμούς του και να προσδώσει έτσι κύρος στα λόγια του.

Οι κριτικοί αυτοί αμφισβητώντας την ενότητα του βιβλίου, ζητούν να βρουν στον "Εκκλησιαστή" ίχνη από Ελληνισμούς και την επίδραση ιδιαίτερα της Επικούρειας και Στωικής Ελληνικής φιλοσοφίας (H. Ranston, M. Hengel, R. Braun).

Σαν επιχείρημα για την επίδραση της Επικούρειας φιλοσοφίας προβάλλονται τα χωρία 3: 22, 9: 7 και 11: 9 όπου γίνεται λόγος για απόλαυση της ζωής, ενώ σαν επαληθεύσιμα των ισχυρισμών περί Στωικής επίδρασης προβάλλονται χωρία που μιλούν για αναγκαστική των φυσικών φαινομένων (π.χ. 1: 1-11) και το να ζει κανείς σύμφωνα με τη φύση, γιατί χαρακτηριστικό της στωικής φιλοσοφίας της φύσης ήταν η επανάληψη της τάξεως των σφητακτών σε σταθερούς (επαναλαμβανόμενους) κύκλους.

Τα επιχείρηματα όμως που προβάλλονται δεν είναι πειστικά. Πρώτα απ' όλα, η γλώσσα, η μορφή, το κυρίαρχο θέμα σ' όλο το βιβλίο, καθώς και πολλές όμοιες επαναλαμβανόμενες εκφράσεις όπως π.χ. "θλίψεως πνέματος" και "εγώ είπα εν τη καρδιά μου", μαρτυρούν για την ενότητα του βιβλίου όπως εισηγήσανται παλαιοί (Ιερώνυμος, Thomas Aquinas) και υποστηρίζουν νεότεροι μελετητές (O. Eissfeldt, Sellin κ.ά.).

Έπειτα, το βιβλίο του Εκκλησιαστή παρά την απαισιόδοξη θεώρηση των εγκοσμίων και την προτροπή για την μετριοπαθή απόλαυση της ζωής, αναγνωρίζει το Θεό όχι σαν θεοτίμητη ή αφηρημένη δύναμη, αλλά ως πρόσωπο και ως Δημιουργό. Τονίζει ότι τα αγαθά

προέρχονται απ' Αυτόν και υπογραμμίζει ότι Θεός είναι ο Κριτής της ζωής του κάθε ανθρώπου (β' 1, γ' 14, 17, ζ' 29, η' 12 - 13, ια' 9) σε αντίθεση με την επικουρική ηθολογική φιλοσοφία του υιοθετούσε την υλιστική στάση του "Ας φάγωμεν και ας πίνωμεν, αὐτὸν γὰρ ἀποθνήσκωμεν". Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο ότι η λέξη Ha - Elohim (ο αληθινός Θεός) μέσα στα λόγια του Εκκλησιαστή, υπάρχει πάνω από τριάντα φορές, αν και δεν αναφέρεται το ιερό τετραγράμμικο GXBH ούτε μία φορά.

Εξάλλου από τον Εκκλησιαστή λείπει η συστηματική φιλοσοφική σκέψη της στοάς που θέλει τη φύση υποταγμένη σ' ένα σύστημα και την καταστροφή του κόσμου σαν αιώνια κυκλική κίνηση - φιλοσοφία πάντως, που η αποκατάσταση και εξαρχίωση της στην πρώτη ιδιαιτέρα περίοδό της, είναι εξαιρετικά δύσκολο έργο γιατί λείπουν οι άμεσες πηγές.

Μπορεί ακόμα κανείς να παρατηρήσει ότι μερικές σκέψεις του Εκκλησιαστή ομοιάζουν με διάσπαρτες σκέψεις άλλων φιλοσοφών και ποιητών, όπως π.χ. τον αρχαίο Έλληνα επικόη ποιητή Ησίοδου και του λυρικού Θόρυγ (γ. 500 π.Χ.). Ακόμα μερικοί στοχασμοί μοιάζουν μ' αυτούς του Μάρκου Αυρηλίου του εσπεμμένου Ρωμαίου στωικού φιλόσοφου (121 - 180 μ.Χ.), αλλά είναι φανερό ότι δεν μπορεί να υποστηριχθεί σοβαρά κάποια φιλολογική εξάρτηση του ενός από τον άλλο, ή η χρήση κοινών πηλών.

Η διαφαινόμενη απαισιόδοξη και ο σκεπτικισμός στο έργο του Εκκλησιαστή είναι περισσότερο ρεαλισμός για τη ζωή και την τύχη του ανθρώπου. Ρεαλισμός που παρουσιάζεται και σ' άλλα αρχαία βιβλία και χωρία της Π.Δ., π.χ. στον ψαλμό 39. Ακόμα και στον ψαλμό 49: 10 - 11, 16 - 17, διαπιστώνουμε παρόμοιες σκέψεις με τους στοχασμούς του Εκκλησιαστή.

Γενικά, παρατηρείται ότι παρ' όλο που μπορεί να θεωρηθεί ως εν μέρει ορθή η άποψη ότι ο συγγραφέας "χρησιμοποιεί παραδοσιακές μεθόδους για να καταστήσει παραδοσιακές διδασκαλίες", το βιβλίο δεν απομακρύνεται από το θρησκευτικό και ηθικό υπόβαθρο του αρχαίου Ισραήλ: μόνο η παρανόηση του συνολικού περιεχομένου του μπορεί να οδηγήσει κάποιον στο να υποστηρίξει ότι είναι το "αμαρτωλό βιβλίο της Π.Δ.", όπως το χαρακτηρίζει ο Κ. Φυλίζγος. Αντίθετα, σε κανένα άλλο βιβλίο δεν εμφανίζεται τόσο έντονη θεοσέβεια όσο στον Εκκλησιαστή, παρατηρούν εβραϊολόγοι όπως ο Cornill, ο Franz Delitzsch κ.ά.

Εξάλλου, η ένταξη του Εκκλησιαστή στον κανόνα της Π.Δ. (πβλ. Ιωσήφου, κατ' Απρίωνος, α' 8) και η ανακάλυψη αποσπασμάτων του βιβλίου στα περιγράμματα γεωγράφου του Κοιμητών (Νεκρά Θάλασσα) που χρονολογούνται από το 2ο π.Χ. αιώνα (Q υπήλπιον 4) καθιστούν αβέβαιη την άποψη ότι το βιβλίο είναι ψευδοεπίγραφο και ότι έχουν γίνει προσθήκες και παρεμβολές στο έργο. Τα γεγονότα αυτά ενισχύουν την παραδοσιακή άποψη και συντροφούν για μια προμικτοτερη - αρχαία προέλευση του βιβλίου.

Η ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ποιά είναι τα τυπικά φιλολογικά χαρακτηριστικά του Εκκλησιαστή; Και ποιά η εν γένει λογοτεχνική του αξία. Παρ' όλον που το έργο κατατάσσεται στα ποιητικά βιβλία της Π.Δ., αποτελεί μάλλον κράμα εναλλασσόμενου πεζού λόγου και ποιήσεως (F.C. Grant). Κατ' εξοχήν ποιητικές περιχοπές μπορούν να σημειωθούν οι επόμοιες: κεφ. α' 2 - 11, 15, 18, β' 14 επ., γ' 2 - 8, δ' 5, ε' 3, στ' 7, ζ' 1 - 13, η' 1, 5, θ' 7, 17, ι' 1 - 4, 8 - 20, ια' 1 - 4 και επ., ιβ' 1 - 8.

Όπως και στα άλλα ποιητικά βιβλία της Π.Δ., στον Εκκλησιαστή διακρίνεται το ιδιάζον γνώρισμα της βιβλικής ποιήσεως, δηλ. ο λεγόμενος παραλληλισμός των μελών με τις διάφορες μορφές του (συνωνυμικός - αντιθετικός - συνθετικός παραλληλισμός) ποιητικό φαινόμενο ευρήματα γνωστό στην Αρχαία Ανατολή και ιδιαίτερα στις χώρες της "Ειφορίας ημισέληνου".

Οι ερευνητές κατέδειξαν και ιδιαίτερα ο J.A. Loader (Polar Structures in the Book of Qohelet, Berlin - N. York 1979) ότι ο Εκκλησιαστής κάνει ιδιαίτερη χρήση του αντιθετικού παραλληλισμού τοποθετώντας αντίθετους στίχους τον ένα δίπλα στον άλλο. Ολόκληρο το έργο μάλιστα είναι δομημένο πάνω σε αντιθετικές έννοιες, σκέψεις και αντιπαράβολές, όπως συντήρηση - ζωή, εγκατάλειψη και θάνατος, σοφία - μωρία, κινδύνος και ασφάλεια, σιωπή και λόγος, κόπος χωρίς αποτέλεσμα, πλούτος και ματαιότητα των πλούτων, το μη ανθρώπινο και το ανθρώπινο, ευτυχία και δυστυχία κ.λπ.

Οι στίχοι του έργου πολλές φορές ενισχύονται σε χαστή κατάταξη, όπως π.χ. Εκκλ. α' 17, β' 3, γ' 21, δ' 2, στ' 3, ζ' 9, η' 1, 5 κ.λπ.

Στο έργο αβδούν τα ρητορικά σχήματα, τα αυτο - ερωτήματα, τα επιφωνήματα, οι παραβολές, οι παρομοιώσεις, οι αλληγορίες, οι αντιλογίες, οι υπερβολές, οι αντιπαράβολές (π.χ. καλύτερον είναι το χ από το ψ), οι χτυπητές περιγραφές, οι παρατηρήσεις και οι εικόνες. Ο λυρισμός είναι βέβαια περιορισμένος, γιατί κυριαρχεί ο υψηλός στοχασμός και η οξεία κριτική παρατήρηση των "γενομένων υπό τον ήλιον".

Υπόσχον πολλά κομμάτια έξοχης ωραιότητας, αλλά απ' τα ωραιότερα κομμάτια του έργου είναι αυτό που αναφέρεται στην κατάσταση του ανθρώπου κατά την γεροντική του ηλικία. Τα διάφορα μέλη του σώματος παραλλήλονται και παρομοιάζονται μ' έναν εντυπωσιακό τρόπο, με φυσικά φαινόμενα, ακόμα και με καταστάσεις και εργασίες της καθημερινής ζωής:

...Πριν σκοτεινιάσει ο ήλιος και το φως

Τότες που οι φίλakes του σπιτιού θα τρομάζουν
κι οι δυνατοί οι άντρες θα λυγίζουν,
και θα σταματήσουν εκείνες που αλέθουν,
γιατί θα 'χουν λιγοτέψει...

Πριν κοιπέ η ασθμένα αλυσίδα
και σπάσει η λυχνία η χρυσή
και τσακιστεί η στάμνα στη βύσση
και χαλάσει ο μάργανος του πηραδιού
και γυρίσει το χωμα στη γη όπως ήταν
και το πνεύμα στο Θεό που τό 'χει δώσει...

(Εκδ. 4: 1-7, Μαρ. Κ. Φωλιγγού)

Το ψυχολογικό περιεχόμενο του βιβλίου το καθιστά ένα από τα φιλοσοφικότερα και διδακτικότερα βιβλία της Π.Δ.¹ Η σκέψη του συγγραφέα όπως ήδη διαπιστώσαμε είναι μεστή από λεπτές ψυχολογικές παρατηρήσεις και αποκαλύπτει άνθρωπο με μεγάλη ικανότητα σκέψης και εμπειρία στις καταστάσεις και στα προβλήματα της ζωής. Σ' ορισμένα χωρία ο συγγραφέας, όπως και ο συγγραφέας του βιβλίου του Ιωβ, θίγει με εμβρόνθια το πανάρχαιο θέμα της θεοδικίας, δηλ. της εντιμίας του ασεβούς και της δυστυχίας του δικαίου.

"Τα πάντα είδον εν ταις ημέραις της ματαιότητός μου. Υπάρχει δικαίος, όστις αφανίζεται εν τη δικαιοσύνη αυτού και υπάρχει ασεβής όστις μακροημερεύει εν τη κακία αυτού" (ζ' 15).

"Πολλοί πλουτοῦσι κακοί, αγαθοί δε πένονται", έλεγε και ο ελεγεναϊκός ποιητής Θέογνης. Αλλά με πίστη και αισιοδοξία ο Κοχέλεθ καταλήγει:

"Αν και ο αμαρτωλός πράττει κακόν εκατοντάκις και μακροημερεύει, εγώ όμως γνωρίζω βέβαιος ότι θέλει εισθαι καλόν εις τους φοβούμενους τον Θεόν, οίτινες φοβούνται από προσώπου αυτού" (Εκκλ. β' 12).

Η φιλοσοφική αξία του Εκκλησιαστή είναι κατά γενική ομολογία μεγάλη, διότι η σκέψη του είναι βαθιά και ασκεί ισχυρή έλξη στους αναγνώστες όλων των εποχών. Γι' αυτό και μερικοί μελετητές χαρακτήρισαν το έργο ως "Άσμα Ασμάτων της σκέψης" (H. Heine, E. Renan).

Το βιβλίο του Εκκλησιαστή βέβαια δεν είναι το μοναδικό στο είδος του. Η αρχαία εγγής ανατολή έχει να μας επιδείξει κάποια έργα παρόμοια με τις "Σκέψεις του Εκκλησιαστή", όπως τη διδασκαλία του Αγρίππιου Anch - Scheschonqui και το "Άσμα των Ασμάτων", καθώς και το Μεσοποταμικό έργο "Διάλογος ενός απελτισμένου με τον ευσεβή του φίλο", που για κάποιο διάστημα είχε χαρακτηριστεί ως "Βαβυλωνίος Εκκλησιαστής", αλλά νεώτερες έρευνες έδειξαν ότι έχει περισσότερη σχέση με το βιβλίο του Ιωβ, παρά με τον Εκκλησιαστή. Κάποιο άλλο αρχαίο κείμενο που θα μπορούσε να παραλληλιστεί με τον Εκκλησιαστή ονομάζεται "Συμβούλες ενός απελτισμένου" και προέρχεται από την Αρχαία Αίγυπτο.

Γενικά ό' αυτά τα κείμενα όμως, υπάρχει περισσότερος σκεπτικισμός και πεσοπισμός και λείπει ο ήθος - παιδαγωγικός χαρακτήρας και το θεολογικό βάθος του Εκκλησιαστή.

Π.χ. οι στίχοι του άσματος των αρσιστών που ανταναλούν ιδέες γνωστές στους αρχαίους σμηίτες (πβλ. Ηοσίας 22:13) μοιάζουν με κάποιες σκέψεις του Εκκλησιαστή, ιδίως στα χωρία 3:13, 5:18, 9:5 - 10, 10:9, αλλά δεν υπάρχει ό' αυτούς η θεολογική ενόρρηση και η θεοσέβεια του τελευταίου που είναι εμφανείς ό' όλο το έργο.

Επίσης ένα κομμάτι από το περίφημο βαβυλωνιακό έπος του Γιλγκαμές (2η χιλ. π.Χ.) μας θίμζει κάποια λόγια που υπάρχουν στον Εκκλησιαστή. Και ό' αυτή την περίπτωση μπορεί να παρατηρηθεί ότι η ομοιότητα δε μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα άμεσης εξάρτησης του Εκκλησιαστή από το βαβυλωνιακό έπος, όπως συχνά υποστηρίζεται από φιλόλογους και κριτικούς. Πρόκειται για πανάρχαιες κοινές ανθρώπινες σκέψεις που αποκαλύπτει τα βασικά χαρακτηριστικά στοιχεία. Όπως ακριβώς δύο άνθρωποι, αν συγκριθούν σε επί μέρους σημεία έχουν πάντα κοινά χαρακτηριστικά στο σύνολο όμως φαίνονται οι ουσιαστικές διαφορές που τους εξαιτομκείουν και καθιστούν δυνατή την ασφαλή σύγκριση και την ορθή εξαγωγή συμπερασμάτων περί κοινής καταγωγής και συγγένειας ή μη.

Η επίδραση του Εκκλησιαστή στους μεταγενέστερους και ιδιαίτερα στους Βυζαντινούς μινωικούς είναι γνωστή. Εκτός από τον Ιωάννη το Δαμασκηνό που αντικαθερτίζει σκέψεις του Εκκλησιαστή στα ιδιόμολα του, πλειάδα μεγάλων λογοτεχνών φαίνεται ότι έχει επηρεαστεί από το πνεύμα και το ύφος αυτού του συν γενεής διανοητή του αρχαίου Ισραήλ. Ανάμεσά τους ο λυρικός γερμανοβερικός ποιητής Heinrich Heine (1797 - 1856) και ο διάσημος Άγγλος ποιητής του αιώνα μας T.S. Eliot, (Nobel Λογοτεχνίας 1948), που με την ποιητική του επηρέασε αποφασιστικά τη σύγχρονη ποίηση. Στην περίφημη σύνθεσή του "Τέσσερα Κοναρέτα" γράφει:

"Τα σπίατα ζουν και πεθαίνουν: υπάρχει καιρός για χρισίμο και καιρός για να ζήσεις και για αναπαύση
και καιρός για τον άνεμο να σπάσει το χαλαρόμένο τζάμι... Στην αρχή μου είναι το τέλος μου..."

(East Coker I)

Οι στίχοι αυτοί ανταναλούν τις σκέψεις του Εκκλησιαστή στο κεφ. 3:1 - 8.

Τελειώνοντας κανείς τη μελέτη του Εκκλησιαστή μπορεί να πάρει μαζί τον "τον αντίλογο της ματαιότητας της ζωής", όπως παρατήρησε η μεγάλη Χιλιανή ποιήτρια Gabriela Mistral (Nobel Λογοτεχνίας 1945). Μπορεί ακόμα να διαπιστώσει ότι "Πάντες οι λόγοι έρκατοι" και ότι οι περισσότερες επιδόσεις του ανθρώπου είναι στην πραγματικότητα "θλιβές πνεύματος και αγων οπίσω ανέμου". Παραμένει μόνον ο ασεβισμός προς το Θεό ως κατευθυντήρια αρχή σοφίας.

Απ' την άλλη πλευρά, η μελέτη του έργου μπορεί να καταδείξει πόσο λίγο έχει προοδεύσει η φιλοσοφική σκέψη - στα θέματα που θίγει ο συγγραφέας - από την εποχή του μέχρι σήμερα. Οι λόγοι του Εκκλησιαστή μοιάζουν με το καλό χωρίο που όσο παλιώνει τόσο καλύτερο γίνεται. Θα εξακολουθούν να παραμένουν ως βοήνηντρα και ως "ήλιοι πεφτυμένοι" στους μελετητές του.

Ανομιγφόλα, ο ποιητικός λόγος του Κοχέλεθ είναι έργο "με αδηά και ρομαλέα λυρική διάθεση και με πηραία ποιητική πνοή, που ο συγγραφέας του, όλη τη γνωμική του φιλοσοφία καθόρθωσε να την κάνει σωστό "λογοτέχνημα". Ιδού το "τέλος του λόγου", για να χρησιμοποιήσω μια ακροτελείτεια έκφραση του ίδιου του Εκκλησιαστή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η λέξη Qohélet εμφανίζεται επτά φορές (α' 1, β' 12, ζ' 27, φ' 8, 9, 10) ό' όλο το έργο. Σχετίζεται με τη λέξη Kahl (= συνελθίζω) και σημαίνει τον ελισμιο ομίληση σε Εοδολογιστική συνένωση και θα μπορούσε να μεταφραστεί ως "κρίσιμος" ή "συνελθιστής", όπως την απόδοση ο άστικός μεταφραστής Ακίας (2ος αι. μ.Χ.). Μερικοί έρευντές υποστηρίζουν ότι η κατάληξη εθ του Kohélet σημαίνει θλιμνή κατάληξη και εξήχηση τη λέξη ως δογμα εοδολογιστική, αλλά η άποψη δε φαίνεται ορθή, διότι ο Κοχέλεθ εμφανίζεται ως υιός - όηθ οπότε του David - και βασιλεύς, όχι βασιλίσσα. Πβλ. E.J. Young, An Introduction to the Old Testament (1977), σελ. 347.
2. Ο μεγάλος Ανατολιολόγος R. Dick Wilson, A Scientific Investigation of the Old Testament (Moody Press, Chicago 1967) σελ. 119 στ. 123, δεν είναι καθόλου βέβαιος για μια μετεγεννητική χρονολόγηση του έργου, ζήτησις των αρμοσίων που είναι επισφαλές κριτήριο. Εν πάση περιπτώσει, οι υπάρχοντες αρμοσίοι μπορεί να οριζόνται και σε μια μετεγεννητική χειρογραφή παράδοση. Έχει υποστηριχθεί και η άποψη (H.L. Ginsberg, C.C. Torrey κ.ά.) ότι στην παρούσα μορφή του το έργο είναι μια μετάφραση από ένα αρμοσίο πρωτότυπο, αλλά η γνώμη δεν επικρατεί στους επιστημονικούς κύκλους.
3. Βλ. ιδίως R. Gordis, Kheleth. The man and his World (1968). Κάμια άμεση επίδραση των Ελλήνων φιλοσοφών τη φιλοσοφικών συστημάτων - Στωικών, Επικουρικών, Κινικών, Κυπριανών - δε μπορεί να προσδιοριστεί στον Εκκλησιαστή, σημειώνει και ο S.H. Blank, Ecclesiastes, στο Interpreter's Dictionary of the Bible (Ed. G. Buttrick) σχετικό ήμμο, σελ. 9. Πβλ. ακόμη και Horst D. Preuss, Einführung in die Altestamentliche Weisheitsliteratur (Urban - Tschadenbücher, 1987), σελ. 119. Παρά τη φιλοσοφική ενστένση, ο Kheleth δεν εμφανίζεται σαν φιλόσοφος και ο Εκκλησιαστής δεν είναι σύστημα. Για τις απόψεις των στωικών και επικουρικών βλ. και Θ. Μπισσουλίου, Ιστορία και Ανθολογία της αρχαίας Ελλάδας Σάφης 1984, τόμος Γ', σελ. 57 στ. 67 στ. Για τις ομοιότητες μεταξύ Εοδολογιστή και αρχαίων Ελλήνων, ιδίως του Θεού βλ. H. Ranson, Ecclesiastes and the Early Greek Wisdom Literature (1925).
4. G. Ernest Wright, Biblical Archaeology (London 1966) σελ. 219. Το βιβλίο του Εοδολογιστικού ή Σοφιστή Σαίρεχ που γράφτηκε γύρω στο 220 - 190 π.Χ. και δεν συγκαταλέγεται στον Εβραϊκό κανόνα, αναγνωρίζεται ότι έχει υασιτική την επίδραση του Εοδολογιστή και από μαρτυρεί την αγωνιστική προέλευση του Κοχέλεθ.
5. Π. Μαρκατοπούλου, Ο Εοδολογιστής (Αθήνα 1951), σελ. 9 και 10. Ενδιαφέροντα σχόλια ό' όλο το έργο, εκμνηστικό, ιστορικά και αισθητικά, βλ. στα σχετικά σχολιαστικά και ανθολογικά βλ. Mac Donald, Haschen nach Wind, Eine Betrachtung des Buches Prediger (Hanser Verlag, 1986). Για τη νεώτερη βιβλαιογραφία βλ. και ήμμο - Ecclesiastes στην International Standard Bible Encyclopedia τομ. 2ος (1979) και C.F. Whitley, Kheleth (1979) BZ AW 148. Επίσης Α. Χαποστή, Το Βιβλίο του Εοδολογιστή, Θεολογία τομ. ΝΖ, τεύχος 2.
6. Βλ. Π. Μαρκατοπούλου, στ. π. σελ. 9, 10 και Wesley J. Fueter, The books of Ruth, Esther, Ecclesiastes, the Song of Songs, Lamentations (The Cambridge Bible Commentary (1975), σελ. 100.
7. Κ. Φωλιγγού, Κοχέλεθ, τομ. Α', σελ. 151, εισαγωγή, (100 Αθήνα έργο σελ. 16).

Εκτός από την μετάφραση του Καθηγητή Αθ. Χαποστή από το Εβραϊκό πρωτότυπο (Θεολογία 1964) και τον Θ. Κολιτσάκη που είναι περισσότερο εμπνευστική παράφραση αξιολογής μεταφράσεις του Εκκλησιαστή με λογοτεχνικές αξιώσεις έγιναν από τους Κ. Φωλιγγό (1951), Θεόδορο Β. Κωνσταντίνο (ΑΠΟΣ), Α. Χαποστή (1966) κ.ά.

[Ο Δημήτρης Κ. Τονιασίου γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη και σπούδασε Νομικά στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλίας. Σύνταξε μεταπτυχιακές σπουδές στο Διόμοιο και Ποινικό Δίκαιο, στο ίδιο Πανεμιο. Σπούδασε επίσης Νομικά στο Πανεμ. του Γενεύης και της Διτ. Γερμανίας. Από το 1977 είναι διαγνώς. Παράλληλα ασχολείται με το δόκιμο, την ποίηση και τη ζωγραφική. Εκτός από τις σπουδές, που στο δόκιμο, μελέτη κοινωνιολογία, ψυχολογία, φιλοσοφία, βιβλική θεολογία, αρχαιολογία κ.ά. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα απασχολούνται κυρίως σε θέματα δικαίου και φιλοσοφίας της αρχαίας Έγης Ανατολής.

Σπουδαίες εργασίες του: "Ο Δανιήλ στο Λόδο των... Κριτικών" (1982), "H Lex talionis στην Κωδική του Χαμμορραμ και στην Πεντατεχική νομοθεσία" κ.ά. Ασχολείται ιδιαίτερα με θέματα βιβλικής κριτικής και σχετικά μελετήματα που δημοσιεύονται στο περιοδικό "Επιστήμη και Πίστη" και στα "Χρονικά". Έχει εκδόσει τις ποιητικές συλλογές "Φωτογραφισμός" (1985), "Σταράγματα" (1987) και "Σταφύλιο" (1988) - το τελευταίο με το ψευδώνυμο Άγγελος Δημήτριος.

Συνέγραψε τον σε μελέτες, δοκίμιο και ποίηση δημοσιεύονται σε πολλά γνωστά περιοδικά λόγου και τέχνης. Μετέφρασε στα ελληνικά έθους ποιητές (Γαμπριέλα Μιστράλ, Κλάβ Λυός, Γιάκο Μαρζοντινι κ.ά.). Ποιήματα του μεταφράστηκαν στην Αγγλία και Γερμανία και ιδιαίτερα στη Γαλλία από τον Γάλλο ζωγράφο και τον Γάλλο Εοδολογιστή Gaston H. Auffere. Για το δοκίμιο και ποίησά του ήρτο βραβείο σε διαγωνισμούς και το 1989 τιμήθηκε με το Α' βραβείο δοκιμίου από το Διμο Θεσσαλίας και το Α' βραβείο ποίησης του "Πολύτηγγο".

Ένα παιδί στο γκέτο της Αγίας Τριάδας

Αναμνήσεις του Καθηγητή των Τ.Ε.Ι. Θεσσαλονίκης

κ. ΧΡΗΣΤΟΥ Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Δεν ξέρω αν στους "αντιστασιακούς" περιλαμβάνονται και παιδιά! Πάντως, τη χρονιά εκείνη (1943) που "μάντρωσαν" οι Ναζί τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης στα "γετο της ντροπής", βρέθηκα να κάνω... αντίσταση, σαν όλους τους ανένταχτους πιτσιρικάδες της πόλης μας. Ήταν η δεύτερη χρονιά που πήγαινα στην "Αδελφοσύνη", στο "Βυζάντιο", στην πιο ρωμαλέα Χριστιανική Κίνηση της εποχής. Κι η τρίτη στο "μεροκάματο"!

Με συνεταιίρο τον Διαμαντή ... ένα 15χρονο προσφυγάκι από την Ξάνθη, στήσαμε τους πάγκους μας στο γκέτο Αγ. Τριάδας και πεταλώναμε απ' το πρωί ως το βράδυ πατού-τοια και πένιδια φτωχών Εβραίων που ετοιμάζονταν για την "μεγάλη πορεία" της "Εισόδου στο θάνατο". Εκεί λοιπόν, στο γκέτο της Αγ. Τριάδας είδαν τα μάτια μας τον πόνο, την απόγνωση κι όλο το βουβό δράμα ενός λαού που σύρεται στον όλεθρο "ως πρόβατον επί σφαγὴν". Εκεί λοιπόν, στην άκρη του δρόμου, έρχονταν φοβισμένοι άνθρωποι με το κίτρινο αστέρι στο μέρος της καρδιάς, να "ενισχύσουν" τα πα-λουπαπούτσια με κανά πεταλάκι στις μύτες και τα τακούνια.

Είδαν τα παιδικά μου μάτια όλη την αντίθεση της ανισο-τητας και αδικίας. Είδα φουκαράδες νάρχονται με κατή σα-ραβαλισμένα πένιδια. Την "μεσαία τάξη" να βάζει καμιά σό-λα και τακούνια. Και τους "εύπορους" να κρύβουν χρυσές λίρες στα κούφια τακούνια. Αργότερα, όταν η φάλαγγα διέ-σχυσε την Εγγνατία οδό, στο ύψος της Αριστοτέλους (εκεί ποντ είναι η "Αλυσίδα" είχα μόνιμα τον πάγκο μου), είδα να συμαρμενούνται προς την ίδια "τελική λύση" και ξυπόλητοι Εβραίοι, της ίδιας Κοινότητας, του αυτού γκέτο. Είδα κι άλ-λε πολλά τότε. Κι απορώ τώρα, πως δεν τα είδε ούτε τ' ά-κουσε κάποιος αξιωματικός του Γ' Ράιχ, με ικανότητες Γε-νικου Γραμματέα του ΟΗΕ, με προσόντα Προέδρου Δημο-κρατίας;

Ας ερθουμε ξανά στο γκέτο Αγ. Τριάδας. Ένα απόγευμά είχα πέσει πολύ δουλειά κι απόμειναν να περιμένουν υπομο-νετικά 5 - 6 άτομα. Η ώρα όμως περνούσε και η "πίατσα" άδειαζε. Τ' ανθρώπινα πλάσματα με την "αστρική διάκριση" έπρεπε να κλειστούν στα σπίτια τους. Βοή εγένετο μεγάλη, "Έρχονται οι πεταλάδες, Εβραίοι φύγετε". Οι μεγάλοι τό-σκασαν φοβισμένοι. Το αγοράκι στάθηκε αδιάφορο, έβγαλε από μια εφημερίδα ένα ζευγάρι γυναικεία σκαρπίνια και ψέ-λισε: "Θα βάλεις πεταλάκια ή να φύγω;", "Κάτσε", του λέει ο Διαμαντής (ο συνεταιίρος μου), "αλλά κρύψε τ' αστέρι σου". Του δίνω το πουλόβερ που μούπλεξε η μάνα μου για να κα-λυφτεί κι ένα σφυράκι να κάνει πως καρφώνει. Όταν τελει-ώσαμε τον συνόδεψα ως το σπίτι του. Έκανε να βγάλει το πουλόβερ. Μη, του φώναξα, μας βλέπουν. Πάρετο και το φέρνεις αύριο πρωί.

Όλη τη νύχτα δεν έκλεισα μάτι από χαρά κι ανησυχία. Έβλεπα εφιάλτες κι είχα άσχημα προαισθήματα. Το πρωί

σηκώθηκα βαρύς και ξάγρυπνος να πάω στη δουλειά, με τα πόδια φουσκά (από Αγ. Δημήτρη ως την Αγ. Τριάδα). Με πε-ρίμενε ο Διαμαντής κακόκεφος. "Δεν έχει δουλειά σήμερα. Τους κλείσαν μέσα στα σπίτια. Πάρε δρόμο γρήγορα, μην α-νοίγεις τον πάγκο γιατί σε κάρφωσε ο απέναντι φιλικατζής για τα χτεσινά". Με χίλια βάσανα έφτασα ως τη γωνία Αρι-στοτέλους - Εγγνατία (στο μόνιμο στέκι μου). Άνοιξα τον πά-γκο αλλά το μυαλό μου ήταν φευγάτο - οι οπτικοί μου άξο-νες συναντώνταν στο άπειρο. Ως τη στιγμή που με τράντα-ξαν τα αδελφια Γιάννης και Γιώργος από το διπλανό πα-ντουφλάδικο. "Πού βόσκες ρε Χριστάκη, σούφαγαν δυό ζευ-γάρια λαστιχένιες σόλες αυτοί εδώ οι αλήτες. Νάχεις το νου σου στη δουλειά. Ξύπνα". Μια κουβέντα είναι.

Την επόμενη ημέρα - ην γαρ μεγάλη, εκείνη η ημέρα του Απριλίου 1943 - άκουγα τη βοή της φάλαγγας που ερχόταν από τα ανατολικά. Ακόμη βλέπω τα κάρα, τους ξυπόλητους, τα γεροντάκια, τα μικρά, τους "επόπτες με το περιβραχιό-νιο" και τους "πεταλάδες". Αλλά έχω καρφώσει τη ματιά μου στα παιδιά της πομπής, μπας και διακρίνω εκείνο το α-νώνημο αγόρι. Κι απόμεινα να συνοδεύω με την άκρη του ματιού, ώσπου χάθηκε η φάλαγγα πέρα από την Βενιζέλου, προς το Βαρδάρι. Στο πρόσωπο εκείνου του παιδιού έφερα ένα γύρω όλα τα Εβραίπουλα της γειτονιάς, τον Σαμίκο του κυριού Βισού, τον οποίο δεν κατάφερε να κρατήσει ο θείος Νέστωρας, τη φίλη της μάνας μου Κλάρα, την φωτολόγια του 151, της Ραμόνα, του Ρεζή Βαρδάρ, της Συγγρού δίπλα στη Συναγωγή, στο Καπάνι, στα Λαδάδικα και την Φράγκων.

Τούτες τις μέρες "Μνήμη" σκέπτομαι τον φίλο μου Αλμπέρτο Μέρ, τον Σιμπή κ.ά. Ποιός άραγε να ξέρει αν γύ-ρισε με τους "επιζώντες" εκείνο το χλωμό Εβραϊόπουλο του γκέτο της Αγίας Τριάδας; ή χάθηκε στο Ολοκαύτωμα των έξι εκατομμυρίων νεομαρτύρων;

Και η "αντίσταση" έχει συνέχειες. Δίχως επίγνωση κινδύ-νου, δίχως προοπτική επένδυσης, δίχως εντολή, εντελώς α-βίαστα, απλά και παράλογα, κάναμε την "κόντρα" μας. Πότε πεταλώνοντας όρθιο έναν Ιταλό αλτίνιο. Πότε "ρωτούσαμε αθώα" τον άλλο αν πουλάει κανά περίστροφο. Αγοράζοντας και πουλώντας. Άλες κάουφεν, άλλες φερκάουφεν. Αυτό μου κόστισε ένα σπάσιμο καρπού. Ακόμη έχω ευαισθησία στο αριστερό μου χέρι. Ύστερα βούτηξα στον υπόνομο, γω-νία Πτολεμαίων Κολόμβου, στα Λεμονάδικα, για ένα πιστό-λι φωτοβολίδας. Αργότερα, την τελευταία ημέρα της Κατο-χής. Δεύτερα 30 Οκτωβρίου 1944, κείνο το συννεφιασμένο πρωινό "κρατούσαμε τσίλιες" στον γκρεμό της Σελεύκου, την ώρα που ο Μητροπολίτης Γεννάδιος πήγαινε στην Ηλεκτρική Εταιρεία του Αγ. Δημητρίου να προλάβει την ανατίναξη της. Έγιναν κι άλλα πολλά "αντιστασιακά" από παιδιά του Κα-τηχητικού κι ανώνυμους πιτσιρικάδες της γειτονιάς. Αλλά δεν γράφτηκαν στη λίστα για επίδομα.

• **Barnet Litvinoff: The Burning Bush - Antisemitism and World History** (496 σελ., 1988)

Το βιβλίο προσεγγίζει τον αντισημιτισμό ως ένα ζήτημα ενσωματωμένο στην εξελικτική πορεία των εθνών. Ο συγγραφέας κινείται σε πηγές παλαιότερα απρόσβατες καθώς ερευνά τη δυναμική ανάπτυξη των πολιτισμών προκειμένου να "ξετυλίξει" το μυστήριο που έκανε τους Εβραίους συγκεχυμένα θύματα των ιστορικών δυνάμεων τις οποίες δεν μπορούσαν να θέσουν υπό έλεγχο και οι οποίες πράγματι βρίσκονταν έξω από το δικό τους πεπρωμένο. Η εργασία του εκτείνεται μέχρι τα πιο σύγχρονα ιστορικά γεγονότα με αναφορά στους Εβραίους που εγκαταστάθηκαν στο δικό τους κράτος, ενώ ταυτόχρονα η πλειοψηφία των Εβραίων παρέμεινε διασκορπισμένη ανά τον κόσμο, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας συνεχούς "κρίσης ταυτότητας".

• **Bill Williams: The Making of Manchester Jewry** (460 σελ., 1985)

Η Εβραϊκή Κοινότητα του Μάντσεστερ είναι αριθμητικά μια από τις μεγαλύτερες της Αγγλίας και τις δραστηριότερες κοινωνικά. Πώς και πότε ξεκίνησε; Πώς ήταν η ζωή της παλιότερα; Η μελέτη αυτή αναφέρει ότι οι ρίζες της Εβραϊ-

κής Κοινότητας του Μάντσεστερ ανέρχονται στον 18ο αιώνα και δείχνει πώς αναπτύχθηκε στην πόλη πολύ πριν από τη "μαζική μετανάστευση" του 1880 - 1914. Παράλληλα περιγράφει τη ζωή αυτών που αρχικά εγκαταστάθηκαν στην πόλη, αναλύοντας τη σταδιακή εξέλιξη των Κοινοτικών Εβραϊκών Οργανισμών.

• **Hans Rogger: "Jewish Policies and Right-wing Politics in Imperial Russia** (304 σελ., 1986)

Μέχρι την εμφάνιση του Ναζισμού, η Αυτοκρατορία της Ρωσίας αποτελούσε το πρώτο παράδειγμα επίσημου αντισημιτισμού στη σύγχρονη Ευρώπη. Η απλή όμως προκατάληψη δεν μπορεί να είναι η μόνη αιτία για τη σκληρή ή ελαστική πολιτική που βοηθήσε, ή άλλες φορές εμπόδισε, την εβραϊκή αφομοίωση. Ούτε μπορεί να εξηγήσει γιατί πολλοί μελετημένοι παράγοντες, που δεν πίστευαν σε ιδεολογικές ακρότητες, συμφωνούσαν στη λήψη μέτρων ενώ ήξεραν ότι αυτά ήταν αντιπαραγωγικά και άδικα.

Η μελέτη στο βιβλίο αυτό σκοπό της έχει την αναζήτηση του ΤΙ, εκτός από την προκατάληψη, ποιά αιτία και ποιά συλλογιστική διαμόρφωσε την επίσημη σκέψη και συμπεριφορά που έκαναν το εβραϊκό πρόβλημα πολύ εντονότερο για τους Ρώσους Αρχηγούς Κρατών απ' ότι για εκείνους των Δυτικών Κρατών.

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΑ "ΧΡΟΝΙΚΑ"

• **Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΣΤΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ:** Ο κ. **Ιω. Ν. Παπαμικαλάκης**, εκδότης του περιοδικού "Δελτίον Διοικήσεως Επιχειρήσεων", γράφει:

"Έλαβα το ειδικό τεύχος των "Χρονικών" που είναι αφιερωμένο στην "φυσιογνωμία του Εβραίου στη νεώτερη Ελληνική Λογοτεχνία".

Το τεύχος αυτό είναι μια συμβολή στην πνευματική ζωή των Ελληνοεβραίων και την επίδοσή που είχαν στην προώθηση των γραμμάτων ιδιαίτερα στην Ελλάδα.

Δύο είναι τα στοιχεία που προάγουν εις την εκτίμηση της ζωής της πολιτισμένης κοινωνίας: α) η παράδοση, β) η πνευματική ανάπτυξη.

Οι Έλληνες Εβραίοι το θρησκευμα είχαν ανέκαθεν μια πληθωρική παρουσία στην πνευματική ζωή της χώρας.

Και δεν μένει χωρίς σημασία η παρουσία αυτή σήμερα, που οι μεταβολές από την τεχνολογική επανάσταση και οι ανακατατάξεις που επέβαλε θα στερούνται αξίας και σημασίας, εάν ο άνθρωπος ξε-

φύγει από το πνεύμα και προσδεθεί στο άρμα του αυτοματισμού και της ρομποτικής, καθιστάμενος έτσι ένα μηχανικό μέσο χωρίς ιδιαίτερο υπαρκτικό περιεχόμενο.

Ο πόλεμος του κόλπου απεκάλυψε ακόμα και τη χρήση του πνεύματος και της πίστης σε ένα χωρίς προηγούμενο μονομερή προπαγανδισμό, κατά τον οποίο "οι καταληψίες" μόνον εμφορούνται από τα ιδεώδη της πίστωσης και της οποίας τα ιερά και όσια βομβαρδίζονται από "άπιστους".

Και οι ανακοινώσεις αυτές γίνονται τη στιγμή κατά την οποία οι πύρραιλοι των κατακτητών κατευθύνονται ακριβώς στα ιερά και όσια της Χριστιανικής και Εβραϊκής ανθρωπότητας.

Είναι λυπηρόν δε ότι δεν υπήρξε διεθνώς μια διαμαρτυρία και κάποια κίνηση κατά των επιθέσεων αυτών, όταν κάποτε πολύς λόγος γινόταν για τον σεβασμό των ιερών πόλεων, με κορυφαία την Ιερουσαλήμ.

Μόνο για το Ισλάμ υπάρχουν άραγε Ιεροί τόποι;

Οι λοιποί είναι: "Δυνάμεις του κακού και του αθεϊσμού, όχλος απίστων, ορδές του Σατανά;" (Έθνος Κυριακής, 3 Φεβρουαρίου 1991), κατά τα ισχυρισμούς Μ.Μ.Ε..

• **ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ:** Ο κ. **Μενέλαος Πρ. Καρπούζας** από τα Ιωάννινα, μας στέλνει τις παρακάτω αναμνήσεις του:

"Κατά την προπολεμική εποχή, είχαμε συνεργασία με τους Εβραίους γιατί ο πατέρας μου είχε εμπορικό κατάστημα στην οδό Ανεξαρτησίας (τώρα Βενιζέλου) και έτσι κι εγώ γνώρισα πολλούς απ' αυτούς.

Ερχότανε, ενθουμούμαι, ο μακαρίτης Γιωσέκος, ο οποίος είχε και αυτός εμπορικό κατάστημα στην ίδια οδό, στην Εθνική Τράπεζα. Τον είχαμε τακτικό πελάτη, από τους καλύτερους πελάτες μας, και στα πρόθυρα του πολέμου μας έλεγε: "Κάντε τα χρήματά σας λίρες, γιατί θα γίνει πόλεμος!". Και δεν είχε άδικο.

Όταν άρχισαν να εμφανίζονται κάτι ενδείξεις για την

τύχη των Εβραίων κατά τον πόλεμο, είχα πει στον μακαρίτη Γιωσέκο σε συζήτηση που είχαμε: "Αν γίνει κάτι απ' τους Γερμανούς εις βάρος σας, κοίταξε να προλάβεις να πας στο Ζαγόρι, στο σπίτι μου, μαζί με την οικογένειά σου. Στον Ελαφότοπο, στο χωριό μου, έως ότου δούμε τι θα γίνει". Ύστερα από κάμποσες μέρες μου είτε στην Εθνική Τράπεζα, όπου εργαζόμουν: "Πράγματι υπήρχε κάποιος κίνδυνος, αλλά", πρόσθεσε, "εμείς θα δώσουμε χρήματα στους Γερμανούς και δεν θα μας πειράξουν". Του απάντησα σαν να ήμουν προφήτης: "Οι Γερμανοί θα πάρουν τα χρήματα, αλλά η διαταγή του Χίτλερ θα υλοποιηθεί". Με κοίταξε με απορία, χωρίς να μου πει τίποτα.

Ύστερα από καιρό, κατά την κατοχή βέβαια, ήλθε στην Εθνική Τράπεζα η κόρη του Γιωσέκου μαζί με έναν Γερμανό αξιωματικό. Είχε γλιτώσει. Την γνώρισα, αλλά φοβήθηκα να της μιλήσω, όπως κι αυτή με γνώρισε, με κοίταξε χωρίς να μου πει τίποτα. Τώρα δεν ξέρω πού βρίσκεται και αν ζει".

Ο Κερκ Ντάγκλας με την Γκόλντα Μεγίρ.

Κερκ Ντάγκλας: Ναι, είμαι Εβραίος

Στην αυτοβιογραφία του με τίτλο **"Ο γιός του ρακο-συλλέκτη"**, ο γνωστός ηθοποιός Κερκ Ντάγκλας κάνει συχνά αναφορές στην εβραϊκή του υπόσταση, στις σκέψεις του πάνω στο θέμα αυτό και τις εμπειρίες που είχε στη ζωή και την καριέρα του, επειδή είναι Εβραίος.

Από την αυτοβιογραφία συγκεντρώσαμε τα παρακάτω αποσπάσματα και τα δημοσιεύουμε επειδή παρουσιάζουν γενικότερο ενδιαφέρον:

- Δεν θα ξεχάσω ποτέ την πρώτη φορά στη ζωή μου που γνώρισα τι είναι **αντισημιτισμός**. Ήμουν μικρό παιδί, όταν κάποια μερα βρέθηκα ξαφνικά περικυκλωμένος από μία ομάδα εξαγριωμένων συμμαθητών μου που ούρλιαζαν: "Σκότωσες το Χριστό!". Με το πρόσωπο γεμάτο αίματα έτρεξα στο σπίτι. "Γιατί το έκαναν αυτό μαμά; Λένε ότι σκότωσα το Χριστό κι εγώ δεν ξέρω καν ποιος είναι αυτός...". Μέχρι σήμερα ακόμα, έχω στ' αυτιά μου τα λόγια της μητέρας μου: "Είσαι Εβραίος και για να προχωρήσεις στη ζωή θα πρέπει να είσαι πάντα δύο φορές καλύτερος από τους άλλους".

- Μια φορά το χρόνο, το Γιόμ Κιπούρ, επιστρέφω στη θρησκευτικότητα της παιδικής μου ηλικίας. Την ημέρα αυτή γράφεται στη Μεγάλη Βίβλο ποιός θα ζήσει και ποιός θα πεθάνει, ποιός από νερό και ποιός από φωτιά. Είναι αλήθεια ότι δεν πηγαίνω στη Συναγωγή, όπως πρέπει να κάνει κάθε καλός Εβραίος, αλλά την ημέρα αυτή νιώθω βαθιά μέσα μου το δεσμό μου με τους σκλάβους που απέκτησαν την ελευθερία τους στην Αίγυπτο, καθώς και με όσους σήμερα προσπαθούν, με όλη τους τη δύναμη, να κάνουν το Ισραήλ χώρα που ρέει γάλα και μέλι. Αισθάνομαι ότι είναι όλοι τους αδέρφια μου. Στα αυτιά μου ηχεί ο θρήνος του Κολ Νιδρέ ακόμα κι αν εκείνη τη στιγμή καλπάζω μ' ένα άλογο δίπλα στον Μπαρτ Λάν-

καστερ. Ακούω συνεχώς τον ήχο του Σοφάρ την ίδια στιγμή που γυρίζω μια σκηνή με την Φαίη Νταναγουαίη. Νηστεύω πάντα το Γιόμ Κιπούρ. **Ναι, είμαι Εβραίος**. Κι αυτή η αίσθηση διαρκεί μέσα μου μέχρι το επόμενο Γιόμ Κιπούρ.

- **Όλοι οι Εβραίοι είναι τελικά μόνοι.** Νομίζω ότι όλοι μας έχουμε κρυφές πληγές, όπως επίσης πιστεύω ότι όλοι έχουμε σκεφθεί κάποιες στιγμές στη ζωή μας να αποκηρύξουμε το γεγονός ότι είμαστε Εβραίοι. Θυμάμαι μια εποχή, όταν με ρωτούσαν αν είμαι Εβραίος, απαντούσα με στόμφο: "κατά το ήμισυ...". Ένοιωθα ότι το να είμαι κατά το ήμισυ Εβραίος ήταν πιο "ελαφρύ"... Θεέ μου, τί μίζερια!

- Οι άνθρωποι φαντάζονται τους Εβραίους ταπεινούς και πειθήνιους, να βαδίζουν υπάκουα προς τους θαλάμους αερών... Όσοι χρεώνουν στους Εβραίους το χαρακτηριστικό της παθητικότητας, θάταν καλό να θυμηθούν τους σκληρούς τους αγώνες στα γκέτο της Πολωνίας, όπου, μόνοι οι Εβραίοι αντιστάθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα στους ναζί δολοφόνους τους. Ας θυμηθούν λοιπόν αυτά τα γκέτο, όπου οι Εβραίοι πολέμησαν μέχρι το θάνατο. Όταν δει κανείς τα πράγματα από πιο κοντά, θα συνειδητοποιήσει ότι **οι Εβραίοι έχουν κάνει γενναίους αγώνες** πολύ πριν από τον πόλεμο της ανεξαρτησίας του Ισραήλ.

Η τελευταία ταινία του Λουί Μαλ

"Το 1944 σ' ένα καθολικό σχολείο της κατεχόμενης Γαλλίας, το αγόρι που μεγαλώνοντας θα γινόταν ο σκηνοθέτης Λουί Μαλ, ήταν ένας εντεκάχρονος μαθητής. Στο ξεκίνημα εκείνης της σχολικής περιόδου είχε σαηγευτεί από ένα νέο συμμαθητή, ένα ιδιοφυές αγόρι που έκρυβε τα προσόντα του κάτω από ένα σχεδόν αδιαπέραστο τείχος μυστικοπάθειας και συστολής. Λίγους μήνες αργότερα, ο καινούριοφερμένος θα συλλαμβανόταν από τους Γερμανούς! Ήταν Εβραίος, που το σχολείο, αναλαμβάνοντας τον κίνδυνο, τον έκρυβε. Σύμφωνα με τον Μαλ, το γεγονός αυτό παρέμεινε η πιο δραματική ανάμνηση της παιδικής του ηλικίας - και τώρα, τη μεταφέρει στον κινηματογράφο.

Το "Au revoir les Enfants" ("Γειά σας παιδιά") είναι η πρώτη ταινία που ο Μαλ γυρίζει στη Γαλλία μετά από δέκα χρόνια, κι ενώ έχει κάτι από την ψυχρή δύναμη του αντιστασιακού του αριστουργήματος "Λακόμπ, Λυσιέν", αποπνέει μια τέτοια λεπτότητα, που οι αμερικανικές παραγωγές του σπάνια πέτυχαν. Το φιλμ έρχεται και την πιο έγκαιρη στιγμή: ο οργανωμένος ρατσισμός έχει σηκώσει κεφάλι και πάλι στη Γαλλία και το "Au revoir les enfants" ορθώνεται σαν μια ουσιαστική μομφή... Το έργο μιλάει βασικά για την αιώνια αντιμαχία της προσωπικότητας των Γάλλων ανάμεσα στην περηφάνεια και την ευαισθησία που οδηγούν στο θάρρος και την περηφάνεια και την ευαισθησία που οδηγούν στην σκληρότητα, τη στενοκαρδία και το φόβο". (Του Stephen Schiff, "Vanity Fair" Φεβρουαρίου 1988).

English Summary of the contents of Issue 115 (March - April 1991)

In this issue:

- In an article entitled **Faith and logic: the religions have nothing to fear**, Bishop Gerard Mahon, chairman of the Anglican Episcopal Committee on the Relations between Catholic Christians and Jews, stresses that "all of us, Christians and non - Christians alike, are fellow pilgrims in this world, all facing the same fundamental questions about the meaning and purpose of life".

- **The Jews and Europe**: the article under this title contains some thoughts and conclusions from the study by the same title of the German philosopher and sociologist Max Horkheimer. The study, published in 1939, was very wide of the mark in its predictions as to the fate of the Jews in the years to come, under Hitler. The study contains thoughts and attitudes which even today, fifty years later, are, unfortunately, still common among anti - Semites.

- In the late 19th century the Frenchman V. Berard travelled in Greece, and his book **Turkey and Greece**, published in 1892, contains information and his impressions of the **Jewish Community of Kastoria** in Western Macedonia.

- The book by Roula Konti entitled **National**

Family Names in Crete under Venetian Rule (13th - 17 th centuries), published in 1989 by the Centre for Byzantine Studies of the National Research Foundation, contains a number of entries of **Jewish family name in Crete** during the period in question.

- The historian Angelo - Dionissis Debonos, in a study which is the fruit of many years of work, presents **the Jewish families of Cephalonia** (occupations, family relationships) during the period from the 17th to the 19th centuries. For many years it was believed that there were no Jews at all in Cephalonia.

- Mr D. Tsinikopoulos gives a literary and sociological analysis of the contents of the book **Kohelet** (Avel - Avalim)

- Mr C. Papageorgiou deals in a chronicle with the arrest by the Nazis of the **Jews of Thessaloniki, in April 1943.**

- This issue also contains notices of **books** on Jewish topics published in English, **letters** to the editor and articles about the autobiography of the famous actor **Kirk Douglas** and the anti - racist film "Au Revoir les Enfants", by the French director Louis Mal.

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελή 2 - 104 39 ΑΘΗΝΑ
τηλ.: 88.39.951

Υπεύθυνος σύμφωνα με το Νόμο:
Ο Προεδρεύων Αντιπρόεδρος του Κ.Ι.Σ.

ΝΙΣΗΜ ΜΑΤΣ

Σουρμελή 2

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

Απεβίωσε ο Ιωσήφ Λόβιγγερ

Ενώ το φύλλο αυτό
βρισκόταν στο τυπογραφείο,
αναγγέλθηκε ο θάνατος του Προέδρου του
Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος
Ιωσήφ Λόβιγγερ.

Για το θάνατο του εκλιπόντα ηγέτη
του Ελληνικού Εβραϊσμού
θα επανέλθουμε στο επόμενο φύλλο μας.

עץ חיים היא

Δενδρον ζωης ειναι η Τορά...
(Παροιμ. 3:18)